

ชาวบ้านอีสาน กับ “วัฒนธรรมการย้ายถิ่น”

ลักษมี แก้ววงศ์ใหญ่ พชรินทร์ ลapanun* และ ภาณุ สุพัตกุล

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น ประเทศไทย

Isan Villagers and “The Culture of Migration”

Laksamee Kaewwongyai, Patcharin Lapanun and Panu Suppatkul*

Faculty of Humanities and Social Sciences, Khon Kaen University, Thailand

Article Info

Research Article

Article History:

Received 14 December 2020

Revised 9 October 2021

Accepted 25 October 2021

คำสำคัญ

วัฒนธรรมการย้ายถิ่น

การย้ายถิ่นข้ามชาติ

แรงจูงใจในการย้ายถิ่น

* Corresponding author

E-mail address:

lapanun@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาวัฒนธรรมการย้ายถิ่นข้ามชาติ ผ่านประสบการณ์ของชาวบ้านสว่าง อำเภอนองวัวซอ จังหวัดอุดรธานี รวมถึงเงื่อนไขที่ส่งผลต่อวัฒนธรรมการย้ายถิ่น โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ มีผู้ให้ข้อมูลหลักเป็นผู้ย้ายถิ่นข้ามชาติ 7 คน และผู้นำชุมชนที่ให้ข้อมูลเกี่ยวกับประวัติของชุมชน 2 คน ผลการศึกษาพบว่า การย้ายถิ่นข้ามชาติในบ้านสว่างเริ่มราว พ.ศ. 2520 มีผู้ชายไปทำงานยังกลุ่มประเทศตะวันออกกลาง อีกสองทศวรรษต่อมาการขยายตัวของภาคอุตสาหกรรมการผลิตในเอเชีย ทำให้ผู้หญิงเริ่มเดินทางไปทำงานยังประเทศแถบเอเชีย และยังมีผู้หญิงที่ย้ายถิ่นผ่านการแต่งงานข้ามชาติ จากการวิเคราะห์พบว่า แรงจูงใจในการย้ายถิ่นไม่ได้มีเฉพาะเหตุผลทางเศรษฐกิจเท่านั้น หากยังสัมพันธ์กับการเปลี่ยนผ่านช่วงวัย การทำหน้าที่ของความเป็นชายและความเป็นหญิง และความปรารถนาต่อชีวิตที่อิสระในต่างแดน เงื่อนไขเหล่านี้ผลักดันให้เกิดการย้ายถิ่นอย่างต่อเนื่องจนกลายเป็น “วัฒนธรรมการย้ายถิ่น” ดังนั้น การศึกษาการย้ายถิ่นควรให้ความสำคัญกับเงื่อนไขที่หลากหลายรวมถึงเงื่อนไขเชิงอัตวิสัย เช่น ประสบการณ์ ความปรารถนา และการให้ความหมายที่ส่งผลในแง่การกระตุ้นและผลักดันการย้ายถิ่น

Keywords:

Culture of migration,
International migration,
Aspiration to migration

Abstract

The purpose of this article is to examine conditions which promote the culture of migration through the life experiences of villagers of Baan Sawang in Nhong Wua Sor district, Udon Thani province, Thailand. The study employed a qualitative method by collecting data through interviews and non-participant observation. Key respondents included seven labor migrants who have experience in working abroad at different periods of time. We also interviewed two village leaders about historical and general information of the community. The international migration started in Baan Sawang in 1982 when male villagers went to work in the Middle East. Women's migration to Asian countries started around 1997. Nowadays, international migration is still popular among the villagers. We found that villagers still have aspirations to migrate. Although international migration was shaped by economic conditions at first, it later became driven by socio-cultural conditions after villagers had more migration experience. International migration is maintained by conditions such as the "coming-of-age" transition and duties which are shaped by gender values in the community. These conditions become major push factors that underlie the culture of migration in the community. Thus, migration studies should pay attention to such subjective factors as experience, aspiration and meaning leading to migration.

1. บทนำ

ปรากฏการณ์ย้ายถิ่นในประเทศไทยเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง และเป็นวิถีชีวิตของผู้คนที่จะต้องย้ายถิ่นไปยังสถานที่ที่มีการพัฒนามากกว่าเพื่อหาโอกาสในการดำรงชีวิตที่ดีขึ้น ไม่ว่าจะเป็นการย้ายถิ่นในประเทศหรือต่างประเทศ ในสังคมไทยการย้ายถิ่นไปต่างประเทศหรือการย้ายถิ่นข้ามชาติมีพัฒนาการเรื่อยมา ในอดีตผู้ชายชนชั้นสูงเดินทางไปศึกษาหาความรู้ในต่างประเทศ ในขณะที่ผู้หญิงยังมีข้อจำกัดในการย้ายถิ่นข้ามชาติ ในช่วงต่อมาหรือแม้แต่ในยุคที่คนไทยนิยมเดินทางออกไปทำงานยังประเทศแถบตะวันออกกลางตั้งแต่ราวปี พ.ศ. 2518 หลังจากการถอนฐานทัพอเมริกาในประเทศไทยซึ่งทำให้เกิดข้อจำกัดของการจ้างงานในประเทศในเวลาเดียวกันกับที่ตะวันออกกลางกำลังมีเศรษฐกิจเฟื่องฟูจากการขยายตัวของอุตสาหกรรมน้ำมัน ซึ่งเป็นที่ต้องการในตลาดโลก แรงงานย้ายถิ่นข้ามชาติส่วนใหญ่ ณ ขณะนั้นก็ยังคงเป็นผู้ชาย ต่อมาการเติบโตขยายตัวของเศรษฐกิจอุตสาหกรรมการผลิตและบริการในประเทศแถบเอเชีย ทั้งญี่ปุ่น เกาหลี ฮองกง สิงคโปร์ และไต้หวัน ทำให้ผู้หญิงเริ่มมีโอกาสดำเนินงานไปทำงานต่างประเทศมากขึ้น ปรากฏการณ์นี้เกิดขึ้นโดยเฉพาะอีสานซึ่งเป็นภูมิภาคที่มีการอพยพย้ายถิ่นสูง เนื่องจากมีข้อจำกัดทางด้านเกษตรกรรม ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ ทำให้มีปัญหาทางด้านเศรษฐกิจมากกว่าภูมิภาคอื่น (สุวิทย์ วีระศาสตร์ และคณะ, 2558; Lapanun, 2019; Singhanetra-Renard & Prabhudhanitisan, 1992) ผู้คนจึงเลือกช่องทางการย้ายถิ่นข้ามชาติ

การทำงานในต่างประเทศถูกมองว่าเป็นยุทธศาสตร์ในการเผชิญกับข้อจำกัดในการดำรงชีพ และเป็นตัวเลือกที่ดีกว่า ทำให้เกิดการอพยพแรงงานต่อเนื่องจนกลายเป็น “วัฒนธรรมการย้ายถิ่น (culture of migration)” (Massey, 1986) เพื่อสร้างความมั่นคงในชีวิต แม้ว่ามุมมองดังกล่าวอยู่บนฐานประสบการณ์ของผู้ที่ประสบความสำเร็จในการย้ายถิ่น และมีแรงงานย้ายถิ่นจำนวนไม่น้อยที่ล้มเหลวไม่สามารถสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจได้ก็ตาม (De Haas, 2007) Carling and Collins (2018) เสนอว่า “วัฒนธรรมการย้ายถิ่น” เป็นพลังผลักดันสำคัญที่ทำให้เกิดการย้ายถิ่น เป็นเงื่อนไขเชิงอัตวิสัยที่ปรากฏทั้งในระดับปัจเจกและแฝงฝังในสถาบันทางสังคม และมีความสำคัญในการผลักดันให้เกิดการย้ายถิ่นไม่น้อยไปกว่าเงื่อนไขเชิงโครงสร้าง ดังนั้นการทำความเข้าใจการย้ายถิ่นต้องขยายกรอบการวิเคราะห์ไปสู่ปัจจัย/เงื่อนไขเชิงอัตวิสัย ทั้งแรงบันดาลใจ แรงปรารถนาที่เกิดจากประสบการณ์ของผู้ย้ายถิ่นภายใต้บริบทสังคมหนึ่งๆ ควบคู่ไปกับปัจจัยเชิงโครงสร้าง ในขณะเดียวกันประสบการณ์ของผู้ย้ายถิ่นทำให้เกิดแบบแผนวิถีชีวิตเป็นวัฒนธรรมที่แฝงฝังในสังคม กล่าวได้ว่าการศึกษากายการย้ายถิ่นในยุคหลัง ใต้ให้ความสำคัญกับการทำความเข้าใจผู้ย้ายถิ่นที่นอกเหนือไปจากปัจจัยทางคุณลักษณะพื้นฐานส่วนบุคคลของผู้ย้ายถิ่น (เช่น เพศ อายุ การศึกษา อาชีพ ฯลฯ) และมิติทางเศรษฐกิจ สังคมที่สามารถสังเกตเห็นได้ วัดได้ สู้งานที่แฝงฝังในตัวปัจเจกและสังคม ที่มีความสัมพันธ์กับบริบททางสังคม

และมีความเป็นพลวัต ข้อเสนอนี้ได้เปิดมุมมองของการศึกษาการย้ายถิ่นจากเดิมที่ให้ความสำคัญกับปัจจัยผลักดันและปัจจัยดึงดูด (push and pull factors) ที่สามารถวัดเป็นตัวเลขนับและหาความสัมพันธ์ด้วยวิธีการทางสถิติ สู่คำอธิบายที่สัมพันธ์กับบริบททางสังคมและวัฒนธรรมมากขึ้น

บนพื้นฐานของพัฒนาการแนวทางการศึกษาการย้ายถิ่นที่กล่าวมา บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์ “วัฒนธรรมการย้ายถิ่น” ของชาวอีสานเพื่อสะท้อนถึงเงื่อนไขเชิงอัตวิสัย ที่เชื่อมโยงกับบริบททางสังคมและวัฒนธรรม อันส่งผลให้เกิดการย้ายถิ่นของผู้คนในภูมิภาคนี้อย่างต่อเนื่อง ทั้งนี้โดยศึกษาผ่านประสบการณ์ชาวชนบทอีสานทั้งที่เป็นแรงงานย้ายถิ่นข้ามชาติและผู้หญิงที่ย้ายถิ่นผ่านการแต่งงาน ผู้เขียนต้องการทำความเข้าใจบริบททางสังคมและวัฒนธรรมที่ผลักดันให้การย้ายถิ่นข้ามชาติเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง มีผลกระทบต่อชุมชนอีสานทั้งทางบวกและทางลบ ด้านบวกคือแรงงานย้ายถิ่นมีรายได้ส่งเงินกลับมายังครอบครัวที่ชุมชนบ้านเกิด ทำให้ครอบครัวมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น สามารถปลดหนี้ ลงทุน และมีเงินออม แต่ในทางตรงกันข้ามผู้ย้ายถิ่นจำนวนหนึ่งที่เป็นแรงงานไร้ฝีมือและมีการศึกษาต่ำ มีรายได้ไม่มาก และบางรายถูกนายจ้างหรือนายหน้าบริษัทจัดหางานหลอกลวง ทำให้ไม่สามารถสร้างรายได้ตามที่คาดหวัง อีกทั้งยังมีบางรายที่เป็นหนี้สินกลับมาจากการย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศ (ดุขุฎิ อายุวัฒน์ และคณะ, 2553; ปิยพงษ์ บุญกว้าง, 2558) แม้ว่าจะประสบความล้มเหลวหรือปัญหา อุปสรรคนานาประการ ยังมีผู้คนจำนวนหนึ่งยังต้องการเดินทางไปทำงานต่างประเทศ ทำให้แรงงานย้ายถิ่นจากชุมชนชนบทภาคอีสานเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องไม่มีที่สิ้นสุด เช่นเดียวกับชาวบ้านสว่าง อำเภอนองวัวซอ จังหวัดอุดรธานี ที่มีพัฒนาการการย้ายถิ่นข้ามชาติมาอย่างต่อเนื่องมากกว่า 40 ปี

2. ระเบียบวิธีวิจัย

การศึกษานี้ผู้วิจัยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ รวบรวมข้อมูลจากการทำงานสนทนากลุ่มในช่วงมกราคม - มีนาคม 2563 โดยวิธีการสัมภาษณ์ ตามแนวทางการสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง (semi-structured interview guide) และการสังเกตการณ์แบบไม่มีส่วนร่วม (non-participant observation) จากการสังเกตกิริยาท่าทาง และวิถีชีวิตประจำวันของผู้ให้ข้อมูลระหว่างการสัมภาษณ์ โดยที่ไม่ได้มีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ ผู้วิจัยสัมภาษณ์ผู้ที่มิประสบการณย้ายถิ่นทั้งสิ้น 26 คน ในพื้นที่การศึกษา สำหรับบทความนี้ได้วิเคราะห์ ประสบการณ์ชีวิตและประสบการณ์การย้ายถิ่นของผู้ให้ข้อมูล จำนวน 7 คน และผู้รู้ในชุมชนที่ให้ข้อมูลเชิงประวัติศาสตร์เกี่ยวกับย้ายถิ่นข้ามชาติที่เกิดขึ้นในบ้านสว่างอีก จำนวน 2 คน ผู้ให้ข้อมูลหลักที่เป็นผู้ย้ายถิ่นประกอบด้วยผู้หญิง 4 คน และผู้ชาย 3 คน โดยในจำนวนนี้เป็นผู้ย้ายถิ่นผ่านการทำงาน 5 คน และผู้ย้ายถิ่นผ่านการแต่งงาน 2 คน การเลือกผู้ให้ข้อมูลคำนึงถึงประสบการณ์เดินทางไป

ต่างประเทศอย่างน้อย 2 ครั้ง อายุของผู้ย้ายถิ่น ช่วงเวลาในการย้ายถิ่น รูปแบบในการเดินทาง ทั้งนี้เพื่อให้ได้ผู้ให้ข้อมูลที่มีความหลากหลายทั้งในแง่คุณลักษณะพื้นฐาน รูปแบบ และประสบการณ์ การย้ายถิ่น การเลือกผู้ให้ข้อมูลใช้วิธีการแบบลูกโซ่ (snowball technique) โดยการแนะนำจากผู้รู้และคนในชุมชน พื้นที่ศึกษาคือ หมู่บ้านสว่าง (นามสมมติ) ตำบลหนองอ้อ อำเภอหนองวัวซอ จังหวัดอุดรธานี ชื่อผู้ให้ข้อมูลและชื่อหมู่บ้านที่กล่าวถึงในบทความนี้เป็นชื่อสมมติทั้งหมด ทั้งนี้เพื่อปกป้องผู้ให้ข้อมูล ตามหลักจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์

3. แนวคิดวัฒนธรรมการย้ายถิ่น

แนวคิดวัฒนธรรมการย้ายถิ่น (culture of migration) พัฒนามาจากปรากฏการณ์การย้ายถิ่น (ข้ามชาติ) ที่เกิดขึ้นอย่างแพร่หลายและต่อเนื่องในชุมชน/สังคม จนทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในคุณค่า (values) และการรับรู้ทางวัฒนธรรม (cultural perceptions) เกี่ยวกับการย้ายถิ่น Massey (1986) เสนอว่าการเปลี่ยนแปลงในคุณค่าและการรับรู้ทางวัฒนธรรมได้รับอิทธิพลจากประสบการณ์ของผู้คนในชุมชน/สังคมที่มีการย้ายถิ่นอย่างแพร่หลาย และมีพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ในเรื่องการย้ายถิ่นอย่างต่อเนื่องยาวนาน จึงส่งผลให้การย้ายถิ่นกลายเป็นทางเลือกที่คนในชุมชนมองว่าเป็นการสร้างโอกาสในการดำรงชีวิต สร้างรายได้ มีเงินส่งกลับบ้าน ทำให้สภาพการดำรงชีวิตของสมาชิกครอบครัวที่บ้านเกิดดีขึ้น การรับรู้และการให้คุณค่าต่อการย้ายถิ่นในลักษณะดังกล่าว เป็นแรงกระตุ้นและนำมาสู่การตัดสินใจย้ายถิ่นในระดับปัจเจก ในขณะที่เดียวกันความคิด ระบบคุณค่าเกี่ยวกับการย้ายถิ่นกลายเป็นส่วนหนึ่งของแบบแผนการดำเนินชีวิตในชุมชนบ้านเกิดของผู้ย้ายถิ่นด้วยเช่นกัน ดังนั้น วัฒนธรรมการย้ายถิ่นจึงเป็นปรากฏการณ์ที่พบทั้งในระดับปัจเจกบุคคลและสังคมด้วย เป้าหมายของการย้ายถิ่นแต่ละครั้งอาจแตกต่างกันไป ในช่วงเริ่มต้นมักพบว่าการย้ายถิ่นเกิดขึ้นเพื่อตอบสนองความต้องการทางเศรษฐกิจและรายได้เป็นหลัก แต่หลังจากการย้ายถิ่นครั้งแรกๆ ทำให้มีประสบการณ์ที่แตกต่างไปจากเดิม ผู้ย้ายถิ่นมักให้ความสำคัญกับประเด็นสังคมและวัฒนธรรมมากขึ้น เช่น การเลื่อนชั้นทางสังคม ธรรมเนียมการบริโภค การแสดงออกที่สัมพันธ์กับอัตลักษณ์ทางเพศภาวะที่ไม่เป็นไปตามจารีต และรูปแบบการใช้ชีวิตในต่างแดนที่แตกต่างไปจากถิ่นบ้านเกิด ประสบการณ์เหล่านี้เป็นสิ่งที่ไม่สามารถหาได้จากการทำงานในถิ่นบ้านเกิด ประสบการณ์ที่เกิดขึ้นกลายเป็นเงื่อนไขทำให้การย้ายถิ่นข้ามชาติเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องและขยายตัวเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ไม่ว่าการย้ายถิ่นครั้งแรกและครั้งต่อๆ มาจะบรรลุเป้าหมายหรือไม่

จากแนวคิดนี้กล่าวได้ว่า การย้ายถิ่นเป็นมากกว่าการเดินทางของผู้คนเพื่อวัตถุประสงค์บางอย่าง แต่เป็นวัฒนธรรมในสังคม และมีการผลิตซ้ำความหมายเกี่ยวกับการย้ายถิ่นที่เชื่อมโยงกับประสบการณ์ ความคิด พฤติกรรมของผู้ย้ายถิ่น รวมทั้งการรับรู้ที่ส่งผลต่อคนในสังคม การ

ย้ายถิ่นถูกมองว่าเป็นกลยุทธ์หรือทางเลือกหนึ่งในการดำรงชีวิต และถูกให้ความหมายเชื่อมโยงกับความมั่นคงในชีวิต การเลื่อนชั้นทางสังคม การได้รับการยอมรับทางสังคม และรูปแบบการใช้ชีวิตและการบริโภคที่สังคมให้คุณค่า การย้ายถิ่นข้ามชาติจึงกลายเป็นบรรทัดฐานและอุดมการณ์ทางสังคมที่ถูกประกอบสร้าง ถูกผลิตซ้ำ และส่งผลต่อการดำเนินชีวิตของผู้คน

นอกจากนี้การย้ายถิ่นข้ามชาติยังสัมพันธ์กับมิติเพศภาวะ และพิธีกรรมเปลี่ยนผ่าน (rite of passage) วัยเด็กสู่ผู้ใหญ่ งานศึกษาหญิงสาวฟิลิปปินส์ที่ย้ายถิ่นสู่ประเทศเดนมาร์ก ภายใต้โครงการพี่เลี้ยงเด็ก (Au Pairs migration) ของ Dalgas (2015) ทำให้เห็นว่า ผู้หญิง ที่มีประสบการณ์ในการย้ายถิ่นข้ามชาติ ถูกมองว่ามีความพร้อมที่จะรับผิดชอบตนเองและครอบครัว รวมทั้งรับผิดชอบต่ออนาคต ต่อการทำมาหาเลี้ยงชีพซึ่งเป็นคุณสมบัติของผู้ใหญ่ สำหรับผู้ที่ไม่พยายามแสวงหาช่องทางในการย้ายถิ่นข้ามชาติ ถือว่าเป็นคนขี้เกียจไม่กระตือรือร้นและไม่เป็นที่ยอมรับในสังคม (Reichert, 1982) จึงทำให้การย้ายถิ่นข้ามชาติเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตที่ทุกคนในชุมชนต้องมีส่วนร่วม (Kandel & Massey, 2002)

ในแง่เพศภาวะ การย้ายถิ่นทั้งเพื่อทำงานและย้ายถิ่นผ่านการแต่งงาน เอื้อให้ผู้หญิงได้ทำหน้าที่ลูกกตัญญู สามารถดูแลพ่อแม่ให้มีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดี ถือเป็นการตอบแทนบุญคุณพ่อแม่ รวมทั้งการทำหน้าที่แม่ ที่ต้องเลี้ยงดูและส่งเสริมให้ลูกมีการศึกษาและมีอนาคตที่ดี (Lapanun 2019; Kaewwongyai, Lapanun & Suppatkul, 2021) ในทำนองเดียวกัน พรรณภัทร ปลั่งศรีเจริญสุข (2551) อธิบายว่า เหตุผลสำคัญในการย้ายถิ่นของแรงงานชาย คือ แรงผลักดันที่เกิดจากหน้าที่ความรับผิดชอบในการหาเลี้ยงครอบครัว (provider/breadwinner) ของผู้ชาย ในฐานะสามีและพ่อที่ต้องสนับสนุนครอบครัว

ด้วยเงื่อนไขและแรงผลักดันต่าง ๆ ที่กล่าวมาแล้ว ทำให้การย้ายถิ่นกลายเป็นวิถีชีวิตเป็นวัฒนธรรม ผู้ย้ายถิ่นจำนวนหนึ่งที่มีประสบการณ์ย้ายถิ่นหลายครั้ง บางคนเคยอาศัยและทำงานในหลายประเทศ ประสบการณ์การทำงานและการใช้ชีวิตในถิ่นปลายทางไม่เพียงส่งผลต่อความรู้ ทักษะในการทำงานและการดำเนินชีวิตภายใต้บริบทที่ต่างไปจากชุมชนบ้านเกิด แต่ยังส่งผลต่อความคิด จินตนาการ และแรงบันดาลใจที่ทำให้มองว่าการย้ายถิ่นข้ามชาติเป็นทางเลือกที่สามารถสร้างการเปลี่ยนแปลงและความมั่นคงในชีวิต ความคิดและความเชื่อนี้ส่งผลให้การย้ายถิ่นเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง แม้ว่าในบางครั้งการย้ายถิ่นอาจไม่ได้สร้างความสำเร็จในทางเศรษฐกิจและสังคมอย่างที่ผู้ย้ายถิ่นคาดหวังไว้ก็ตาม Carling and Collins (2018) เสนอว่า ปัจจัยและเงื่อนไขเชิงอัตวิสัย คือ แรงบันดาลใจ (aspiration) และแรงปรารถนา (desire) เป็นพลังผลักดันสำคัญที่ทำให้เกิดการย้ายถิ่น ในทำนองเดียวกัน Timmerman, Hemmerechts and de Clerck (2014) ชี้ให้เห็นว่าทฤษฎีการย้ายถิ่นที่วิเคราะห์ปัจจัยผลักดัน-ดึงดูด (Push-pull Migration Theories) ซึ่งมักให้ความสำคัญกับเงื่อนไขระดับมหภาค เช่น องค์กรประกอบและแนวโน้มประชากร อัตราการเจริญพันธุ์ ระบบเศรษฐกิจมหภาค แต่ละเลยการวิเคราะห์ระดับปัจเจกและ

เงื่อนไขเชิงอัตวิสัย มีข้อจำกัดในการทำความเข้าใจปรากฏการณ์การย้ายถิ่นในโลกยุคปัจจุบันที่ประสบการณ์ ความคิด ความปรารถนา การให้ความหมาย และการรับรู้ของผู้คนที่ประกอบเป็น “วัฒนธรรมการย้ายถิ่น” กลายเป็นพลังผลักดันที่มีความสำคัญต่อการย้ายถิ่นไม่น้อยไปกว่าปัจจัยเชิงมหภาค

4. ผลการศึกษา

ผลการศึกษาที่เสนอในบทความนี้แบ่งเป็น 2 ส่วน คือ 1) พัฒนาการย้ายถิ่นข้ามชาติในประเทศไทย กับมิติเพศภาวะ (gender) และ 2) บริบทชุมชนบ้านสว่างและพัฒนการย้ายถิ่น มีรายละเอียดดังนี้

4.1 พัฒนาการย้ายถิ่นข้ามชาติในประเทศไทย กับ มิติเพศภาวะ (gender)

สถานการณ์ย้ายถิ่นไปต่างประเทศของคนไทยเกิดขึ้นมาอย่างยาวนาน มีมูลเหตุและเงื่อนไขที่หลากหลาย มีความเชื่อมโยงกับเรื่องเพศภาวะ (และชนชั้น) กล่าวคือ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 การเดินทางไปต่างประเทศเพื่อศึกษาต่อพบในหมู่ผู้ชายชนชั้นสูง ข้อมูลของสำนักงานคณะกรรมการข้าราชการพลเรือน ทำให้เห็นว่า รัชกาลที่ 5 ส่งนักเรียนไทย จำนวน 206 คน ไปศึกษาต่อต่างประเทศเพื่อพัฒนากำลังคนรองรับการพัฒนาประเทศสู่ความทันสมัย (สำนักงานคณะกรรมการข้าราชการพลเรือน, 2540) นักเรียนเหล่านี้เป็นนักเรียนหลวงที่รับทุนการศึกษาจากกระทรวง ทบวง ส่วนใหญ่เดินทางไปยังประเทศแถบยุโรป ผู้ที่ได้รับทุนทั้งหมดเป็นชาย ส่วนผู้หญิงถูกคาดหวังให้มีบทบาทในครัวเรือนเป็นภรรยาและเป็นแม่ที่ดี มากกว่าการเรียนหนังสือเพื่อพัฒนาทักษะความรู้และรับใช้ชาติ นอกจากนี้ การเปิดประเทศในสมัยรัชกาลที่ 5 ทำให้มีการติดต่อกับประเทศตะวันตก มีผู้แทนของประเทศที่ทำงานในต่างประเทศ มักเป็นผู้ชายที่มีการศึกษาดี มาจากครอบครัวที่มีฐานะทางเศรษฐกิจดี ส่วนหนึ่งของผู้ชายเหล่านี้แต่งงานกับหญิงต่างชาติ และมักพาภรรยากลับมาใช้ชีวิตในมาตุภูมิ เมื่อภารกิจในต่างประเทศสิ้นสุดลง ในช่วงเวลาเดียวกันผู้หญิงไทยที่แต่งงานกับชาวตะวันตกที่เข้ามาติดต่อค้าขาย หรือที่เป็นทูตเข้ามาเจริญสัมพันธไมตรีกับสยามมักเป็นผู้หญิงสามัญชน ผู้หญิงเหล่านี้มักใช้ชีวิตในเมืองกับสามีชาวต่างชาติ (ดาร์ราร์ธน์ เมตตาริกานนท์, 2549) ในช่วงก่อนสงครามเวียดนาม (2508-2518) การย้ายถิ่นไปอยู่กับสามีในต่างแดนเกิดขึ้นน้อยมาก

การยอมให้สหรัฐอเมริกาตั้งฐานทัพและสถานที่พักผ่อนของกองกำลังระหว่างสงครามเวียดนาม เพื่อแลกกับความช่วยเหลือในการพัฒนาประเทศด้านต่าง ๆ ทั้งโครงสร้างพื้นฐานด้านการคมนาคมและการสื่อสาร ฐานทัพอเมริกาในประเทศไทย มีทั้งสิ้น 7 แห่ง มี 4 แห่งที่อยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ คือ จังหวัดอุดรธานี อุบลราชธานี นครพนม และนครราชสีมา การเป็นที่ตั้งฐานทัพทำให้เกิดธุรกิจบันเทิงและบริการต่าง ๆ เพื่อสนองตอบความต้องการของทหาร

อเมริกัน มีผู้หญิงจำนวนไม่น้อยที่ทำงานบริการและธุรกิจบันเทิง พัฒนาความสัมพันธ์กับทหารอเมริกัน โดยทำหน้าที่เป็นภรรยาชั่วคราวระหว่างที่อยู่ในประเทศไทย ที่เรียกกันว่า “เมียเช่า” มีหลายกรณีที่มีความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นนำไปสู่การแต่งงาน และเมื่อสงครามยุติเมียเช่าส่วนหนึ่งไปใช้ชีวิตกับสามีในต่างแดน อาจกล่าวได้ว่า หลังสงครามเวียดนาม การย้ายถิ่นข้ามชาติผ่านการแต่งงานของผู้หญิงเริ่มปรากฏตัวเป็นที่ประจักษ์ต่อสังคม (ดารารัตน์ เมตตาริกานนท์, 2549; Lapanun, 2019) ผู้หญิงกลุ่มนี้ส่วนใหญ่มีพื้นฐานเป็นคนชนบทที่แสวงหาทางออกต่อความลำบากในทางเศรษฐกิจ (Cohen, 2003)

นอกจากการย้ายถิ่นข้ามชาติผ่านการแต่งงาน มีการย้ายถิ่นของแรงงานไทยเพื่อไปทำงานในต่างประเทศด้วยเช่นกัน การถอนกองกำลังทหารของสหรัฐอเมริกาในปี พ.ศ. 2518 เกิดผลกระทบต่อเศรษฐกิจของประเทศไทยอย่างมาก เกิดการว่างงานของแรงงานท้องถิ่น โดยเฉพาะจังหวัดอุดรธานีที่เป็นที่ตั้งหนึ่งของฐานทัพอเมริกัน มีแรงงานบางส่วนที่ได้รับการสนับสนุนจากทหารอเมริกันให้ไปทำงานในประเทศแถบตะวันออกกลาง โดยอดีตทหารอเมริกันได้ติดต่อกับคนไทยที่เคยทำงานด้วยกัน และมีความรู้ความสามารถ มีประสบการณ์ในการทำงานเป็นอย่างดี โดยดำเนินงานผ่านบริษัทของสหรัฐอเมริกาและนายจ้างเป็นผู้จัดการค่าใช้จ่ายในการเดินทางทั้งหมด ถือเป็นจุดเริ่มต้นที่สำคัญในการส่งออกแรงงานไปทำงานในต่างประเทศ รวมทั้งกลุ่มประเทศแถบตะวันออกกลางต้องการแรงงาน ประเทศเหล่านี้เป็นผู้ส่งออกน้ำมัน ทำให้มีรายได้สูง จึงมีความต้องการพัฒนาประเทศในเชิงโครงสร้างพื้นฐานต่าง ๆ มีนโยบายรับแรงงานต่างชาติดำเนินงานก่อสร้างในโครงการต่าง ๆ มีแรงงานจากหลากหลายประเทศที่หลั่งไหลเข้ามารวมถึงประเทศไทยด้วย (กรมการจัดหางาน, 2560)

จากนั้นจึงมีการขยายตัวขึ้นของการย้ายถิ่นหลังจากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมฉบับที่ 5 ซึ่งรัฐมีนโยบายสนับสนุนการเดินทางไปต่างประเทศของแรงงาน รวมถึงความคุ้มครองแรงงาน และการพัฒนาความร่วมมือกับประเทศที่ต้องการแรงงาน (กรมการจัดหางาน, 2560) ในช่วงแรกผู้ย้ายถิ่นไปทำงานประเทศแถบตะวันออกกลาง เกือบทั้งหมดเป็นผู้ชาย ยุคต่อมา มีผู้หญิงไปทำงานในประเทศแถบเอเชีย เช่น ฮองกง ไต้หวัน ญี่ปุ่น เกาหลี และสิงคโปร์ ด้วยเช่นกัน อย่างไรก็ตามแรงงานย้ายถิ่นข้ามชาติที่เป็นชายมีมากกว่าหญิง ในขณะที่ย้ายถิ่นผ่านการแต่งงานมีผู้หญิงมากกว่าชาย (Lapanun, 2019)

อุดรธานีเป็นจังหวัดหนึ่งในภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่มีอัตราการย้ายถิ่นข้ามชาติสูง ทั้งแรงงานย้ายถิ่นและการย้ายถิ่นผ่านการแต่งงาน มีบริษัทจัดส่งแรงงานไปทำงานต่างประเทศที่มีชื่อเสียง คือ บริษัทสลอต (SLOT - The Skill Labor of Thailand) นอกจากจัดส่งแรงงานไปต่างประเทศ ยังพัฒนาศักยภาพแรงงาน เพื่อให้สอดคล้องกับความต้องการของผู้จ้างในต่างประเทศ (ปรีชา อรัญวารี, 2540) ตามหมู่บ้านชนบทในจังหวัดอุดรธานีมักมีนายหน้าที่ทำงานให้แก่บริษัทเดินทาง เข้าไปหาแรงงาน ในแกวบ้านที่ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม

มีรายได้จากผลผลิตทางการเกษตรเป็นรายปี เมื่อได้รับข้อมูลว่าการเดินทางไปทำงานต่างประเทศมีผลตอบแทนเป็นรายเดือนสูง สามารถเก็บเงินมาลงทุนทางด้านการเกษตร พัฒนาความเป็นอยู่ให้ดีขึ้นได้ ประกอบกับความสำเร็จของผู้ที่มีประสบการณ์เดินทางไปต่างประเทศเป็นแรงบันดาลใจให้เกิดการย้ายถิ่น ส่วนผู้ที่ถูกหลอกลอกจากนายหน้าแรงงานมักถูกละเลยไม่พูดถึง ภายใต้บริบทการย้ายถิ่นข้ามชาติดังกล่าว ทำให้ชาวบ้านสว่างเดินทางไปต่างประเทศตั้งแต่ยุคเริ่มต้นของแรงงานย้ายถิ่นสู่แถบประเทศตะวันออกกลาง และมีพัฒนาการมาอย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน ดังคำสัมภาษณ์ของปราชญ์ชาวบ้าน “...คนบ้านเรามันไปนอกกันทุกบ้านแหละ ไปกันตั้งแต่สมัยซาอูแล้ว เค้าก็ว่ากันมันได้เงินหลายก็พาไปกันจนเดี๋ยวนี้แหละ...” (ปราชญ์ชาวบ้าน, การสื่อสารส่วนบุคคล, 2560)

4.2 บริบทชุมชนบ้านสว่างและพัฒนาการย้ายถิ่น

บ้านสว่างตั้งอยู่ในพื้นที่อำเภอหนองวัวซอ จังหวัดอุดรธานี ห่างจากตัวอำเภอเมืองอุดรธานี ประมาณ 30 กิโลเมตร หมู่บ้านที่ตั้งอยู่กลางหุบเขาทั้งสองฝั่ง คือทิศตะวันออก และทิศตะวันตก ในอดีตมีความอุดมสมบูรณ์อย่างมาก มีคลองน้ำไหลผ่านหมู่บ้าน มีอ่างเก็บน้ำ 2 แห่งที่สำคัญต่อการทำการเกษตรของชาวบ้าน ประชากรมีจำนวนครัวเรือน 161 ครัวเรือน 430 คน เป็นเพศชาย 216 คน และหญิง 214 คน ประชากรส่วนใหญ่มีช่วงอายุอยู่ในวัยแรงงาน (15-59 ปี) ชาวบ้านที่มีอายุ 50 ปีขึ้นไป ส่วนใหญ่จบการศึกษาในระดับประถมศึกษาปีที่ 4 ส่วนชาวบ้านที่ยังอยู่ในช่วงของวัยแรงงาน ส่วนใหญ่จบการศึกษาชั้นพื้นฐานชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 และชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6 ประกอบอาชีพเกษตรกรเป็นหลัก โดยเฉพาะการทำนา รองลงมา คือรับจ้างทั่วไป (กรมพัฒนาชุมชน, 2562) จากข้อมูลชุมชนไม่ระบุถึงการอพยพย้ายถิ่น แต่แรงงานที่ย้ายถิ่นออกไปนอกชุมชนทั้งในประเทศและต่างประเทศถูกนับรวมในกลุ่มรับจ้างทั่วไป การวิเคราะห์แจกแจงข้อมูลครัวเรือนทั้งหมดจากทะเบียนของหมู่บ้าน ร่วมกับและผู้อื่นทำนอง พบว่ามีชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในต่างประเทศเกือบ 40 คน ซึ่งมีทั้งแรงงานย้ายถิ่นและผู้ที่ย้ายถิ่นผ่านการแต่งงานกับชาวต่างชาติ นอกจากนี้มีผู้ที่เคยมีประสบการณ์เดินทางไปต่างประเทศและกลับมาใช้ชีวิตในหมู่บ้านแล้วกว่า 90 คน

การย้ายถิ่นไปต่างประเทศเกิดขึ้นในชุมชนบ้านสว่างอย่างยาวนานมากกว่า 40 ปี จนกระทั่งในปัจจุบันยังคงมีผู้คนในชุมชนที่อาศัยอยู่ต่างประเทศ และอยู่ระหว่างการทำเรื่องเพื่อเดินทางไปต่างประเทศอีกไม่น้อย การย้ายถิ่นข้ามชาติของชาวบ้านสว่างมีวัตถุประสงค์ที่หลากหลายทั้งเพื่อทำงานหารายได้ มีผู้หญิงที่ย้ายถิ่นผ่านการแต่งงาน และมีผู้ที่เดินทางไปเรียนภาษาอังกฤษ เป็นหลักสูตรการเรียนระยะสั้น ซึ่งมีคนในชุมชนเพียง 2 - 3 คนเท่านั้นที่เดินทางผ่านช่องทางนี้ การย้ายถิ่นไม่ว่าจะเพื่อวัตถุประสงค์ใดมีทั้งผู้ที่ประสบความสำเร็จ และผู้ที่ไม่บรรลุเป้าหมายที่ตั้งไว้ อย่างไรก็ตามการย้ายถิ่นข้ามชาติยังคงเป็นทางเลือกของคนในชุมชน กล่าวได้ว่า การย้ายถิ่นข้ามชาติเป็นกลยุทธ์หนึ่งในการดำรงชีวิตของชาวบ้านสว่าง

พัฒนาการการเดินทางไปทำงานต่างประเทศของชาวบ้านสว่าง เริ่มขึ้นอย่างชัดเจนราว พ.ศ. 2520 มีการเดินทางไปทำงานในประเทศซาอุดีอาระเบียเป็นครั้งแรก โดยมีนายหน้าแรงงานจากบริษัทเอกชนแห่งหนึ่งเข้ามาในชุมชนเพื่อหาคนไปทำงานต่างประเทศ ซึ่งเป็นงานก่อสร้างเพื่อพัฒนาเมืองที่ประเทศซาอุดีอาระเบีย ทำให้ผู้เดินทางส่วนใหญ่เป็นผู้ชาย ยังไม่มีผู้หญิงในบ้านสว่างที่เดินทางไปในช่วงเวลานั้น แต่ในชุมชนใกล้เคียงมีผู้หญิงที่เดินทางไปพร้อม ๆ กับผู้ชายในประเทศแถบตะวันออกกลาง เป็นการเดินทางแบบผิดกฎหมาย ผู้หญิงเหล่านี้ไปทำงานเป็นแม่บ้านในโรงพยาบาลหรือตามค่ายคนงาน (ผู้ใหญ่บ้าน, การสื่อสารส่วนบุคคล, 2553) อย่างไรก็ตาม การเดินทางไปต่างประเทศยังคงเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง ช่วง พ.ศ. 2528 เส้นทางการย้ายถิ่นไปทำงานเริ่มเปลี่ยนไปยังประเทศลิเบีย ที่มีงานรองรับหลากหลายมากขึ้น ไม่ว่าจะเป็นงานในภาคการเกษตร ภาคอุตสาหกรรม และงานก่อสร้าง ยังคงได้รับความนิยมจากผู้ชายในชุมชนเช่นเคย กระทั่ง พ.ศ. 2535 การย้ายถิ่นเริ่มเปลี่ยนแปลงเส้นทางไปยังประเทศแถบเอเชีย เช่น ใต้หวันเป็นปลายทางที่ชาวบ้านสว่างไปทำงานจำนวนมาก เนื่องจากได้รับค่าตอบแทนสูงสามารถเดินทางอย่างถูกต้องตามกฎหมายกับกรมจัดหางานโดยตรง และมีงานรองรับจำนวนมาก โดยเฉพาะงานในภาคอุตสาหกรรม ทั้งอุตสาหกรรมสิ่งทอ อิเล็กทรอนิกส์ เริ่มมีผู้หญิงที่ย้ายถิ่นไปต่างประเทศมากขึ้นในช่วงเวลานี้ ซึ่งสังคมเปิดโอกาสให้ผู้หญิงเดินทางไกลมากขึ้น

นอกจากนี้ การปรับปรุงเส้นทางคมนาคมที่เชื่อมต่อหมู่บ้านกับตัวเมือง และการสร้างสะพานสัญจรระหว่างหมู่บ้านซึ่งเริ่มมีการขยายและปรับเส้นทางคมนาคม เกิดขึ้นในช่วง พ.ศ. 2540 ทำให้การเดินทางออกนอกชุมชนมีความสะดวกมากขึ้น เงื่อนไขการคมนาคมที่เอื้อต่อการเดินทาง ประกอบกับความต้องการแรงงานของประเทศเกาหลีใต้ โดยเฉพาะแรงงานกึ่งฝีมือและไร้ฝีมือ ประเภท 3D ได้แก่ งานสกปรก (Dirty) งานยากลำบาก (Difficult) และงานเสี่ยงอันตราย (Dangerous) ทำให้แรงงานไทยที่เข้าไปทำงานได้รับค่าตอบแทนสูง การทำงานในเกาหลีใต้ ช่วงแรกเป็นการนำเข้าแรงงานผ่านบริษัทเอกชน ซึ่งมีค่าใช้จ่ายสูง จนกระทั่งมีนโยบายของรัฐบาลเกาหลีใต้รับแรงงานต่างชาติเข้ามา และกรมการจัดหางานของไทยได้ทำความตกลงร่วมกัน การจัดส่งแรงงานไทยไปทำงานในเกาหลีใต้กับกระทรวงแรงงานเกาหลีใต้ ภายใต้ระบบการจ้างแรงงานต่างชาติ (Employment Permit System Foreigners: EPS) ในช่วง พ.ศ. 2547 (ดวงฤทัย สังข์ทอง, 2555) จึงเป็นการเดินทางอย่างถูกต้องตามกฎหมาย ทำให้มีแรงงานทั้งชายและหญิงเดินทางไปทำงานที่เกาหลีใต้เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ นอกจากนี้เริ่มมีผู้หญิงในชุมชนที่เดินทางไปต่างประเทศผ่านการแต่งงานกับชายชาวต่างชาติ ซึ่งการแต่งงานของผู้หญิงในชุมชนบ้านสว่างมีทั้งที่ไปประเทศในแถบเอเชียและตะวันตก การย้ายถิ่นข้ามชาติในบ้านสว่างเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องทั้งในรูปแบบของการทำงานและผ่านการแต่งงาน ต่อมาในช่วง พ.ศ. 2555 ได้มีช่องทางการย้ายถิ่นที่ต่างไปจากเดิม คือ การไปฝึกงานในประเทศญี่ปุ่น ซึ่งเป็นการย้ายถิ่นที่เปิดโอกาสให้เฉพาะผู้ที่มีการศึกษาระดับปริญญาขึ้นไป เงื่อนไขนี้เป็น

ข้อจำกัดทำให้มีผู้ย้ายถิ่นผ่านช่องทางนี้ไม่มากนัก ซึ่งต่างจากการเดินทางผ่านบริษัทจัดหางานที่เป็นบริษัทเอกชนเพื่อไปทำงานในต่างประเทศอย่างไม่ถูกต้องตามกฎหมาย โดยเฉพาะในประเทศเกาหลีใต้ จนทำให้เกิดแรงงานผิดกฎหมายที่เรียกว่า “ผีน้อย” การเกิดขึ้นของปรากฏการณ์ “ผีน้อย” เนื่องจากกระบวนการในการอนุมัติให้เดินทางไปทำงานต่างประเทศของรัฐมีความซับซ้อนและหลายขั้นตอน ต้องใช้ระยะเวลาในการดำเนินการ ประกอบกับผู้ที่ต้องการเดินทางมีจำนวนมาก ทำให้บริษัทเอกชนเห็นช่องทางในการดำเนินธุรกิจหลีกเลี่ยงกฎหมาย เช่น การเดินทางเข้าประเทศในฐานะนักท่องเที่ยวโดยซื้อสายทัวร์ไปยังประเทศเกาหลีใต้ การพาเข้าประเทศและหางานให้ในประเทศปลายทาง (วิลาลินี อารีเยกิกโกศล, 2559) ทำให้ต้องมีค่าใช้จ่ายจำนวนมาก แต่แลกกับการดำเนินการที่รวดเร็ว จึงทำให้ผู้คนในชุมชนบ้านสว่างเลือกใช้ช่องทางนี้ในการเดินทางไปทำงาน

ช่วง พ.ศ. 2560 ปรากฏการณ์ “ผีน้อย” เกิดขึ้นอย่างแพร่หลายทั้งในบ้านสว่างและชุมชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ แม้ว่าในปัจจุบันจะมีมาตรการอย่างเข้มงวดในการป้องกันแรงงานที่ลักลอบเดินทางออกนอกประเทศอย่างไม่ถูกต้องตามกฎหมาย แต่ยังคงมีผู้คนที่เลือกเผชิญกับความเสี่ยง ใช้ช่องทางนี้เป็นเส้นทางการเดินทางไปต่างประเทศ บ้านสว่างในปัจจุบันมีผู้ย้ายถิ่นข้ามชาติทั้งไปทำงานและย้ายถิ่นผ่านการแต่งงานสู่ประเทศแถบเอเชียและยุโรป พัฒนาการการย้ายถิ่นของบ้านสว่างทำให้เห็นว่า การย้ายถิ่นข้ามชาติเป็นทางเลือกของคนในชุมชนมากกว่า 40 ปี กล่าวได้ว่าการย้ายถิ่นกลายเป็นวิถีชีวิต เป็นวัฒนธรรมของชาวบ้านสว่างเพื่อทำความเข้าใจว่า “วัฒนธรรมการย้ายถิ่น” เกิดขึ้นภายใต้เงื่อนไขใด บทความนี้วิเคราะห์ผ่านประสบการณ์ผู้ย้ายถิ่นบ้านสว่าง 7 คน ดังเสนอในหัวข้อถัดไป

5. วัฒนธรรมการย้ายถิ่น และเงื่อนไขที่ส่งผลต่อการย้ายถิ่นข้ามชาติในชุมชนบ้านสว่าง

ดังที่ Massey (1986) ได้เสนอไว้ว่า วัฒนธรรมการย้ายถิ่นเกิดจากเงื่อนไขเชิงอัตวิสัยของผู้คนที่สัมพันธ์กับมิติทางสังคมและวัฒนธรรมไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าปัจจัยผลักดัน-ดึงดูดตามคำอธิบายทางเศรษฐกิจมหภาค พัฒนาการย้ายถิ่นข้ามชาติของชาวบ้านสว่าง แสดงให้เห็นถึงการเดินทางอย่างต่อเนื่องมาตลอด แม้ว่าผู้ย้ายถิ่นในหมู่บ้านจะมีทั้งที่ประสบความสำเร็จ และล้มเหลว นอกจากนี้ในช่วงสองทศวรรษที่ผ่านมายังพบว่ามีผู้ย้ายถิ่นผ่านการแต่งงาน และการย้ายถิ่นเพื่อการศึกษาอีกด้วย จึงกล่าวได้ว่าการย้ายถิ่นข้ามชาติกลายเป็นวัฒนธรรมในการดำเนินชีวิตของชาวบ้านสว่าง เพื่อทำความเข้าใจวัฒนธรรมการย้ายถิ่นและเงื่อนไขที่ส่งผลต่อการย้ายถิ่นข้ามชาติ บทความนี้วิเคราะห์ประสบการณ์ชีวิต ผู้ย้ายถิ่นชาวบ้านสว่างทั้งเพศหญิงและเพศชาย จำนวน 7 คน ที่มีอายุตั้งแต่ 32 - 74 ปี และมีการย้ายถิ่นในช่วงเวลาและภายใต้บริบทที่แตกต่างกัน ซึ่งทำให้เห็นถึงความหลากหลายของช่องทางการย้ายถิ่น ประสบการณ์การย้ายถิ่นและการใช้ชีวิตในถิ่นบ้านเกิดหลังจากการย้ายถิ่นที่สัมพันธ์กับบริบททางสังคมที่

แตกต่างกันออกไป ซึ่งมีส่วนสำคัญในการประกอบสร้างวัฒนธรรมการย้ายถิ่นให้เกิดขึ้นในชุมชน

คุณลักษณะของผู้ให้ข้อมูล ได้แก่ ผู้ย้ายถิ่นจำนวนหนึ่งที่ย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศมากกว่า 1 ครั้ง บางคนมีประสบการณ์ทำงานในหลายประเทศ และมีผู้หญิงย้ายถิ่นผ่านการแต่งงานส่วนใหญ่เดินทางเพื่อไปทำงานใช้ช่องทางการเดินทางผ่านนายหน้าบริษัทเอกชนที่มีความรวดเร็วและสะดวกต่อการดำเนินการด้านเอกสารต่าง ๆ ส่วนผู้ที่ย้ายถิ่นผ่านการแต่งงานเป็นการดำเนินการด้วยตัวเองโดยการสนับสนุนของกลุ่มสมรสชาวต่างชาติ ในแง่อาชีพก่อนและหลังการย้ายถิ่นของผู้ให้ข้อมูลทั้ง 7 คน พบว่ามีการเปลี่ยนแปลงไม่มาก ส่วนผู้ย้ายถิ่นผ่านการแต่งงาน อาชีพก่อนและหลังการย้ายถิ่นแตกต่างกันอย่างสิ้นเชิง บางส่วนเมื่อเดินทางไปต่างประเทศแล้วไม่ได้ทำงานเนื่องจากต้องทำหน้าที่แม่บ้านดูแลลูกและครอบครัว ส่วนหนึ่งทำงานทั้งในร้านอาหาร และบริษัทต่าง ๆ ในฐานะของพนักงานพาร์ตไทม์ (ตารางที่ 1) ประสบการณ์ย้ายถิ่นข้ามชาติของชาวบ้านสว่าง สะท้อนให้เห็นถึงวัฒนธรรมการย้ายถิ่นข้ามชาติที่ถ่ายทอดมากกว่า 40 ปี ความต่อเนื่องของวัฒนธรรมการย้ายถิ่นมีความสัมพันธ์กับเงื่อนไขต่าง ๆ ดังนี้

ตารางที่ 1

คุณลักษณะผู้ให้ข้อมูล

ประเด็น	สมชาย	ปราบ	รินทร์	น้อย	พิต	สมหญิง	ฟ้า
เพศ	ชาย	ชาย	ชาย	หญิง	หญิง	หญิง	หญิง
อายุ (ปี)	74	74	38	53	50	43	32
การศึกษา	ป. 4	มศ. 5 (ม. 6)	ปวส.	ม. 6	ป. 6	ปวส.	ม. 6
ปีที่ย้ายถิ่นครั้งแรก	พ.ศ. 2525	พ.ศ. 2528	พ.ศ. 2551	พ.ศ. 2533	พ.ศ. 2540	พ.ศ. 2541	พ.ศ. 2552
ประเทศที่ย้ายถิ่น	ซาอุดี 1 ปี 8 เดือน บรูไน 1 ปี อิรัก 1 ปี ไต้หวัน 2 ปี	ซาอุดี 12 ปี	เกาหลีใต้ /T1 5 ปี /T2 5 ปี	ไต้หวัน /T1 4 ปี /T2 2 ปี /แต่งงาน 5 ปี	ไต้หวัน /T1 3 ปี /T2 2 ปี	ไต้หวัน 3 ปี	แคนาดา 13 ปี ไป-กลับไทย ตลอด
อาชีพก่อนย้ายถิ่น	เกษตรกร	ขับรถรับจ้าง	พಂಗ.โรงงาน	พಂಗ.โรงงาน	เกษตรกร	เพิ่งเรียนจบ ปวส.	เพิ่งเรียนจบ ม. 6
อาชีพหลังย้ายถิ่น	เกษตรกร	ทำงาน ชุมชน	เกษตรกร	แม่บ้าน	เกษตรกร	เกษตรกร	อยู่ระหว่างรอ การย้ายถิ่น อีกครั้ง
ช่องทางในการย้ายถิ่น	บริษัท จัดหางาน	บริษัท จัดหางาน	กรมการ จัดหางาน	- บริษัท จัดหางาน - แต่งงาน	บริษัท จัดหางาน	บริษัท จัดหางาน	- เรียนต่อ - ทำงาน - แต่งงาน

ชื่อของผู้ให้ข้อมูลทั้งหมดเป็นนามสมมติตามจริยธรรมการวิจัย

ที่มา: ลักขมี แก้ววงศ์ใหญ่

5.1 ความหวังในการเลี้ยงดูครอบครัว

พ่อสมชาย ชายวัย 74 ปี มีประสบการณ์เป็นกลุ่มคนแรกๆ ในหมู่บ้านที่เดินทางออกไปทำงานต่างประเทศ พ่อสมชายเดินทางไปทำงานใน 4 ประเทศ จนได้รับสมญานามว่า “นักล่าคอนแทรค” ซึ่งเป็นคำที่คนในชุมชนพูดถึงคนรุ่นแรกๆ ที่เดินทางไปทำงานในหลายประเทศอย่างต่อเนื่อง “คอนแทรค (contract)” คือสัญญาจ้างของการทำงานในแต่ละประเทศ เมื่อหมดสัญญาที่ประเทศหนึ่ง แรงงานจะกลับมาพักยังประเทศไทยชั่วคราว ก่อนที่เดินทางไปอีกประเทศหนึ่งเรื่อยๆ

การเดินทางไปต่างประเทศของพ่อสมชาย ไม่อาจปฏิเสธได้ว่าเป็นเรื่องเศรษฐกิจของครอบครัวเป็นหลัก การหารายได้ให้แก่ครอบครัว “...ไปเมืองนอก ก็เพราะอยู่บ้านเราไม่มีกิน ไม่มีเงินอย่างเขา ก็ต้องไปหาเอาเนอะ เห็นคนอื่น เขาไปได้ก็ไปบ้างเผื่อจะได้อย่างเขา...” (สมชาย, การสื่อสารส่วนบุคคล, 2563) พ่อสมชายเล่าว่า การเดินทางไปทำงานที่ต่างประเทศของพ่อสมชาย ทุกครั้งมักมีอุปสรรคทั้งระหว่างการทำงานและการใช้ชีวิตในต่างประเทศอยู่เกือบทุกครั้ง ดังนั้นจึงเป็นการไม่ถูกต้องนัก หากจะกล่าวว่าผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจเป็นปัจจัยผลักดันให้พ่อสมชายเดินทางไปทำงานต่างประเทศ แต่สิ่งที่ผลักดันนั้นคือความหวังซึ่งเป็นเงื่อนไขเชิงอัตวิสัยมากกว่า ครั้งที่ 1 เดินทางไปประเทศซาอุดีอาระเบีย ถูกนายจ้างโกงค่าแรง ได้ค่าแรงต่ำกว่าที่ตกลงไว้ และไม่ได้รับค่าจ้างบางเดือน จึงเลือกกลับบ้าน ครั้งที่ 2 ไปประเทศบรูไน ประสบอุบัติเหตุระหว่างทำงาน ต้องเดินทางกลับมารักษาตัวก่อนสิ้นสุดสัญญา ครั้งที่ 3 ไปยังประเทศอิรัก ทำงานได้เพียง 1 ปี เกิดสงครามในประเทศ ต้องถูกส่งตัวกลับเพื่อความปลอดภัย และครั้งที่ 4 ระหว่างการทำงานที่ไต้หวัน ได้รับค่าจ้างสูงที่สุดที่เคยเดินทางไปทำงานต่างประเทศ ทำงานได้เพียง 3 ปี ต้องเดินทางกลับกะทันหัน เนื่องจากการเสียชีวิตของลูกชายคนโต จากอุปสรรคของการเดินทางทำให้เป้าหมายในการไปทำงานต่างประเทศของพ่อสมชาย ยังไม่เป็นไปตามที่คาดหวังเท่าที่ควรนัก “...ไป ครั้งแรกก็ถูกหลอกกลับมา ไม่ได้อะไรอย่างที่เขابอกไว้ ไม่รู้จะทำอะไรได้ มีนายหน้ามาหาอีก ก็ลองไปกับเขาเรื่อยๆ...” (สมชาย, การสื่อสารส่วนบุคคล, 2563) การเดินทางครั้งต่อไปจึงเกิดขึ้น จนกระทั่งครั้งสุดท้ายที่ต้องเดินทางกลับอย่างกะทันหัน ประกอบกับอายุที่เกือบจะเกินกำหนดคุณสมบัติของผู้ย้ายถิ่นไปทำงานในต่างประเทศ จึงต้องยุติการเดินทางไปทำงานต่างประเทศ แต่ความปรารถนาในการทำงานต่างประเทศยังไม่สิ้นสุด และถูกส่งต่อมายังลูกสาว (แม่สมหญิง) ณ ช่วงเวลานั้น ยังไม่มีประสบการณ์ในการเดินทางไปต่างประเทศ

“...กลับมาครั้งสุดท้าย แก่แล้วไปต่อไม่ได้แล้ว ก็เลยให้ลูกสาวไปเพราะว่า เพิ่งเรียนจบ ไปนั่น (ทำงานต่างประเทศ) ก็ได้เงินหลายกว่าอยู่ไทย...”
(สมชาย, การสื่อสารส่วนบุคคล, 2563)

อุปสรรคในการเดินทางที่เกิดขึ้น ไม่ได้หยุดความต้องการในการทำงานในต่างประเทศ แต่กลับเป็นแรงผลักดันให้ตัดสินใจเดินทางครั้งต่อไป เมื่อกลับมาทำการเกษตรเหมือนเดิม พ่อ

สมชายตัดสินใจจะไม่ไปทำงานต่างประเทศอีกเพราะการเดินทางครั้งแรกยังไม่ประสบความสำเร็จ แต่เมื่อมีนายหน้าแรงงานมาชักชวนอีกครั้งก็ตัดสินใจเดินทางไป เนื่องจากการเกษตรไม่สามารถเลี้ยงชีพครอบครัวได้เพียงพอ การไปทำงานต่างประเทศถูกมองว่าเป็นทางเลือกที่จะสร้างรายได้ให้แก่ครอบครัว ไม่มีช่องทางการทำมาหากินในประเทศไทยที่จะสร้างรายได้เท่ากับการเดินทางไปทำงานต่างประเทศ แม้ว่าการเดินทางไปทั้ง 3 ครั้งจะยังไม่ประสบความสำเร็จก็ตาม พ่อสมชายอธิบายว่าการเดินทางกลับบ้านเกิดขึ้นด้วยมีเหตุจำเป็น ทำให้เป้าหมายที่คาดหวังไว้ในการทำงานตามสัญญาจ้างและมีเงินส่งกลับบ้านจำนวนมากไม่สำเร็จ จึงทำให้ตัดสินใจเดินทางในครั้งต่อมาได้ว่า การย้ายถิ่นข้ามชาติถูกมองว่าเป็นช่องทาง/กลยุทธ์ในการดำรงชีพ ซึ่งมุมมองของการย้ายถิ่นนี้ยังคงถูกกล่าวถึงและส่งต่อมาจากรุ่นสู่รุ่น ผู้ย้ายถิ่นรุ่นแรกที่มีประสบการณ์ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2525 มองว่าการย้ายถิ่นเป็นเหมือนช่องทางที่ดีที่สุดที่สร้างรายได้ให้แก่ครอบครัวได้ สำหรับผู้ย้ายถิ่นรุ่นปัจจุบันกลับมองการย้ายถิ่นเป็นทางเลือกหนึ่งในการสามารถสร้างความมั่นคงในชีวิต เมื่อต้องประกอบอาชีพหลังจากการศึกษา แม้ว่าจะมีการศึกษาที่สูงขึ้น มีทางเลือกในการประกอบอาชีพ แต่การย้ายถิ่นข้ามชาติยังคงเป็นหนึ่งในทางเลือกเสมอหรือบางรายเลือกการย้ายถิ่นข้ามชาติเป็นช่องทางแรกในการประกอบอาชีพ เพื่อสร้างรายได้ให้แก่ครอบครัวและตนเอง กลไกของวัฒนธรรมการย้ายถิ่นที่ผลิตซ้ำความสำเร็จจากการย้ายถิ่นไปต่างประเทศ มากกว่าช่องทางการประกอบอาชีพอื่น ๆ ตลอดจนการให้ความสำคัญแก่ความสำเร็จจากประสบการณ์ในต่างประเทศ ที่ทำให้ผู้ย้ายถิ่นยุคปัจจุบันยังคงเดินทางอย่างต่อเนื่อง

คำกล่าวของพ่อสมชายที่ว่า “เห็นคนอื่นเขาไปได้ก็ไปบ้างเผื่อจะได้อย่างเขา” สะท้อนให้เห็นถึงความคาดหวังและจินตนาการถึงชีวิตที่ประสบความสำเร็จทางเศรษฐกิจจากการย้ายถิ่นที่เคยมีผู้ทำสำเร็จมาก่อน แม้ว่าจะไม่มีสิ่งใดรับประกันว่าการย้ายถิ่นข้ามชาติเพื่อไปทำงานจะประสบความสำเร็จทุกครั้ง แต่อาจประสบกับอุบัติเหตุที่ไม่คาดฝัน เช่น การได้รับบาดเจ็บ การเสียชีวิตของคนในครอบครัวที่ไทย หรือภัยสงคราม แต่การจินตนาการถึงความสำเร็จที่ผู้อื่นเคยได้รับ และรายได้ที่คาดหวังจากการไปทำงานต่างประเทศกลับยังส่งเสริมให้คนในครอบครัวเลือกใช้การย้ายถิ่นข้ามชาติเป็นกลยุทธ์ในการสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจให้แก่ชีวิตของตนเองและครอบครัว อีกทั้งสะท้อนถึงมุมมอง ความคาดหวังในการใช้ชีวิตของปัจเจกที่ถูกส่งเสริมและส่งต่อกันมารุ่นต่อรุ่นยังคงเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้มีการตัดสินใจเดินทางไปต่างประเทศอย่างต่อเนื่อง มิติของกลยุทธ์การดำรงชีพและความหวังในการเลี้ยงดูครอบครัวยังคงพบเจอเงื่อนไขของการย้ายถิ่นของผู้ย้ายถิ่นข้ามชาติอีกมากมาย

5.2 กระบวนการเปลี่ยนผ่านจากวัยรุ่นสู่ผู้ใหญ่

กระบวนการเปลี่ยนผ่าน (rite of passage) เป็นคำที่ Arnold Van Gennep (1960) กล่าวถึงในหนังสือ *The Rite of Passage* โดยเสนอว่าชีวิตของปัจเจกในทุกสังคมคือลำดับของการเปลี่ยน กล่าวคือการเปลี่ยนอายุช่วงหนึ่งสู่อีกช่วงหนึ่ง การเปลี่ยนจากอาชีพหนึ่งสู่อีกหนึ่ง

อาชีพ หรือการเปลี่ยนสถานะของปัจเจก ซึ่งการเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ย่อมเกิดขึ้นอย่างเป็นกระบวนการ การเปลี่ยนแปลงจะเกิดขึ้นได้อย่างสมบูรณ์ต่อเมื่อผ่านการประกอบพิธีกรรม Gennepe (1960) อธิบายว่าช่วงเวลาการเปลี่ยนแปลงประกอบด้วย 3 ช่วง ได้แก่ ช่วงแยกตัว ช่วงเปลี่ยนผ่าน และช่วงรวมตัว ในพิธีกรรมการเปลี่ยนสถานภาพ บุคคลจะถูกแยกจากตัวตนและสภาพแวดล้อมเดิม เพื่อเข้าสู่พิธีเปลี่ยนสถานะทางสังคมโดยใช้สัญลักษณ์เป็นเครื่องมือสื่อความหมาย และสุดท้าย บุคคลจะถูกนำไปอยู่ในกลุ่มใหม่ หรือมีสถานะใหม่ (นฤพนธ์ ด่วงวิเศษ, ม.ป.ป.) ซึ่งสะท้อนให้เห็นผ่านพิธีกรรมเปลี่ยนผ่านจากเด็กสู่ผู้ใหญ่ในหลายๆ กลุ่มชาติพันธุ์ที่ยังปฏิบัติกันอยู่ หรือในปัจจุบันจะเห็นได้ชัดเจนผ่านพิธีแต่งงาน พิธีอุปสมบทของผู้ชาย นำมาสู่การเลื่อนสถานะของปัจเจกในสังคมได้

กระบวนการเปลี่ยนผ่านจากวัยเด็กสู่ผู้ใหญ่ นอกจากจะเกิดขึ้นผ่านพิธีกรรม เช่น การแต่งงาน การบวชของผู้ชาย หรือการขลิบปลายหุ้มอวัยวะเพศชายของบางกลุ่มชาติพันธุ์ในสังคมบุพกาลแล้ว (อนุสรณ์ อุณโณ, 2539) มีการศึกษาที่อธิบายการย้ายถิ่นข้ามชาติในฐานะพิธีกรรมเปลี่ยนผ่านสถานะจากวัยเด็กสู่ผู้ใหญ่ ดังเช่นกรณีหญิงสาวชาวฟิลิปปินส์ที่เดินทางไปทำงานที่ประเทศเดนมาร์ก ภายใต้โครงการพี่เลี้ยงเด็ก หรือ au pair ซึ่งการเดินทางไปต่างประเทศของพวกเธอเปรียบเสมือนพิธีกรรมเปลี่ยนผ่านสถานะจากเด็กสาวสู่ผู้ใหญ่อย่างเต็มตัว เพราะการอยู่ในต่างแดนเพียงลำพังทำให้เด็กสาวเหล่านี้ต้องรับผิดชอบตัวเอง รู้จักการบริหารจัดการเงิน และสามารถส่งเงินกลับบ้านให้กับครอบครัว ซึ่งเป็นหน้าที่ของลูกสาวที่ดี ความรับผิดชอบทั้งต่อตนเองและครอบครัวนี้ ทำให้เด็กเปลี่ยนสถานะสู่ความเป็นผู้ใหญ่ (Dalgas, 2015) กระบวนการเปลี่ยนผ่านที่เกิดขึ้นเป็นเงื่อนไขหนึ่งส่งผลต่อการย้ายถิ่น

กรณีของฟ้า การย้ายถิ่นเป็นกระบวนการเปลี่ยนผ่านสู่การเป็นผู้ใหญ่ เช่นเดียวกับหญิงสาวชาวฟิลิปปินส์ ฟ้าเดินทางไปประเทศแคนาดาตั้งแต่อายุ 24 ปี ด้วยเป้าหมายของครอบครัว เนื่องจากพี่ชายเปิดร้านอาหารไทยที่แคนาดา และพ่อแม่ทำงานในร้านอาหารของพี่ชาย มีค่าตอบแทนประมาณเดือนละ 40,000 - 50,000 บาท ระหว่างนั้นฟ้าได้ใช้ชีวิตในวัยมัธยม โดยอาศัยกับญาติที่จังหวัดขอนแก่น จนกระทั่งเรียนจบระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย พ่อและแม่อยากให้ฟ้าไปใช้ชีวิตในต่างประเทศด้วยกัน ฟ้าเดินทางเข้าแคนาดาโดยวีซ่านักเรียน เข้ามาเรียนหลักสูตรภาษาอังกฤษระยะสั้นที่แคนาดา ฟ้าเรียนจบ 2 หลักสูตร ใช้ระยะเวลาประมาณ 6 เดือน แต่ฟ้าไม่เรียนภาษาต่อ เพราะด้วยค่าเรียนที่สูง (ประมาณ 100,000 บาทต่อหลักสูตร) จากการบอกเล่าของแม่ฟ้า เธอกล่าวว่า “...แก(ฟ้า)เป็นคนตื้อเนอะ เรียนก็ไม่อยากเรียนเท่าไรหรอก มันแพงด้วย แกเลยบอกว่าจะออกมาช่วยงานแม่ ทำงานไปเดี่ยวภาษามันก็ได้เองแหละแกว่านั่น...” หลังจากนั้นฟ้าจึงเข้ามาช่วยงานในร้านอาหารของลุงเต็มเวลา เริ่มทำงานในครัว สูงงานเสิร์ฟ ทำให้เธอได้ทักษะในการใช้ภาษาอังกฤษได้ดีขึ้น ทำให้จากเด็กที่เรียนจบมัธยมปลายที่ประเทศไทย ได้เรียนรู้การใช้ชีวิตที่ต้องต่อสู้ดิ้นรนในต่างประเทศ จากนั้นฟ้าทำงานอย่างเต็มตัวโดยทำงาน

เป็นพนักงานดูแลดอกไม้ส่งออก จากพนักงาน Part-time จนได้เลื่อนขั้นเป็น Supervisor และได้ทำงานในสำนักงาน ทำให้ฟ้าสามารถพาพ่อกับแม่มาทำงานด้วยในบริษัทเดียวกัน ในวัย 21 ปี ฟ้าแต่งงานกับชายชาวแคนาดาวัยเดียวกันที่พบในที่ทำงาน ฟ้าวางแผนอนาคตที่จะใช้ชีวิตที่ต่างประเทศด้วยกัน กว่า 10 ปีที่อยู่ร่วมกันฟ้าและสามีทำงานอย่างเต็มที่ทรัพย์สินทั้งบ้าน รถยนต์ และฟ้าได้รับสัญชาติแคนาดาเรียบร้อยแล้ว ดังคำกล่าวของฟ้าเกี่ยวกับประสบการณ์ในต่างประเทศ

“...ตอนแรกที่ไปพี่ก็ไม่ได้คิดอะไร แม่ให้ไปก็ไป ให้เรียน(ภาษา) ก็ไม่ได้เรียนมา ทำงานเลยคิดว่าถ้าทำงานภาษาเราก็ได้ไปด้วย พอทำงานได้สักพักก็เจอแฟน แต่งงานกัน พี่สร้างเนื้อสร้างตัวเลยนะ มีบ้านมีรถของตัวเองในวัยยี่สิบกว่า ลองคิดว่าถ้าตอนนี้อ้าพ้อยู่ไทย ก็ยังหาไม่ได้แบบนี้หรอก ยังขอเงินพ่อเงินแม่อยู่ แนนจ...” (ฟ้า, การสื่อสารส่วนบุคคล, 2563)

คำสัมภาษณ์ข้างต้นชี้ให้เห็นว่าการเดินทางไปต่างประเทศ ทำให้ทัศนคติ มุมมองในการใช้ชีวิต และความรับผิดชอบเปลี่ยนแปลงไป จากการเป็นเด็กวัยรุ่นที่เรียนจบระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย เปลี่ยนสู่การเป็นผู้ใหญ่ที่สามารถเลี้ยงดูตนเอง และครอบครัวได้ มีทรัพย์สินในต่างประเทศจากการทำงาน และจากการใช้สิทธิทางกฎหมายในการรับรองพ่อและแม่เข้ามาใช้ชีวิตและทำงานชั่วคราวที่แคนาดา ฟ้าถือว่าชีวิตของตัวเองประสบความสำเร็จและเติบโตขึ้นจากการเผชิญกับประสบการณ์ในต่างประเทศ สามารถบริหารจัดการชีวิต การเงิน และครอบครัวด้วยตนเองได้ และการมีครอบครัวเปลี่ยนผ่านช่วงวัยเด็กเป็นวัยผู้ใหญ่จากการแต่งงานในต่างประเทศอีกด้วย ประสบการณ์ของฟ้ามีลักษณะคล้ายคลึงกับงานศึกษาการย้ายถิ่นไปต่างประเทศของเยาวชนในหลาย ๆ ประเทศทั่วโลก ยกตัวอย่างเช่น ในพื้นที่ชนบทของโรมาเนีย การย้ายถิ่นไปทำงานนอกชุมชนของเยาวชนที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องและยาวนานนั้นเป็นการเปลี่ยนผ่านจากวัยเด็กไปสู่ผู้ใหญ่ได้อย่างภาคภูมิใจ สามารถส่งเงินกลับบ้านเพื่อสนับสนุนครอบครัว เนื่องจากความแตกต่างทางด้านรายได้ในพื้นที่ชนบทบ้านเกิด กับรายได้ในถิ่นปลายทาง การย้ายถิ่นกลายเป็นวัฒนธรรมที่คนในชนบทให้คุณค่า และหล่อหลอมเยาวชนให้มีความภาคภูมิใจในตัวเองที่สามารถสนับสนุนความมั่นคงทางเศรษฐกิจของครอบครัว (Horvath, 2008)

สมหญิง หญิงวัย 43 ปีเป็นอีกกรณีหนึ่ง ที่เดินทางไปทำงานที่ประเทศไต้หวัน ด้วยวัยเพียง 21 ปี สมหญิงเล่าว่า ใน พ.ศ. 2541 ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่เธอเดินทางไปไต้หวัน การไปทำงานต่างประเทศได้รับความนิยมอย่างมากในบ้านสว่าง สมหญิงรับรู้ประสบการณ์ของผู้ย้ายถิ่นไปต่างประเทศตั้งแต่ยังเด็กจากประสบการณ์ของพ่อที่เดินทางไปทำงานต่างประเทศอย่างต่อเนื่อง ทำให้มองการเดินทางไปต่างประเทศเป็นเรื่องปกติทั่วไป และเกิดความคิดและสนใจการย้ายถิ่นเพื่อทำงานในต่างแดน แม้ว่าพ่อของสมหญิงจะไม่ประสบความสำเร็จจากการเดินทางในทุกครั้งก็ตาม วัฒนธรรมของการย้ายถิ่นกลับทำให้ความใฝ่ฝันของสมหญิงหลังเรียนจบ คือการเดินทาง

ไปทำงานต่างประเทศ เธอเล่าว่า “...จริง ๆ ก็อยากไปอีกนะ ตอนนั้นกลับมาแล้วแต่งงานมีลูกก็เลยไม่ได้ไป ต้องดูลูก เลยให้แฟนไปแทน...” (สมหญิง, การสื่อสารส่วนบุคคล, 2563) ตลอดจนการสนับสนุนจากครอบครัวที่ทำให้สมหญิงเดินทางไปทำงานในต่างประเทศได้ และสามารถมีเงินส่งกลับมาให้ครอบครัวได้อีกด้วย

การเดินทางไปต่างประเทศของสมหญิงครั้งนี้ไม่เพียงแต่เติมเต็มความฝันของเธอเท่านั้น แต่การเดินทางไปเปรียบเหมือนการเข้าสู่การเปลี่ยนผ่านจากวัยรุ่นสู่ผู้ใหญ่ การไปทำงานในโรงงานอุตสาหกรรมที่ไต้หวัน ทำให้สมหญิงต้องเผชิญกับการใช้ชีวิตในต่างประเทศด้วยตนเอง ทั้งความแตกต่างทางด้านภาษา วัฒนธรรม และการใช้ชีวิตประจำวันทำให้เธอต้องปรับตัวอย่างมาก ในวัยเพียง 21 ปี ที่เพิ่งเรียนจบยังไม่มีประสบการณ์ในการทำงานที่ใดมาก่อน การเรียนรู้ด้วยตนเองทำให้เธอได้เติบโต อีกทั้งการได้รับค่าตอบแทนต่อเดือนที่สูงกว่าการทำงานในประเทศไทย สามารถส่งเงินกลับมาให้ครอบครัวได้ใช้จ่ายในชีวิตประจำวัน ตอบแทนการเลี้ยงดูของพ่อแม่ ทำหน้าที่ลูกสาวที่ดีได้ และเธอยังสามารถบริหารจัดการเงินเดือนมาใช้จ่ายหนี้สินจากกองทุนเพื่อการศึกษาหรือ กยศ. ที่เคยกู้ยืมตอนเรียนหนังสือชำระหนี้สินได้ทั้งหมด สมหญิงทำงานเป็นระยะเวลา 2 ปี ตามสัญญาจ้างงาน หลังจากการเดินทางกลับมาจากต่างประเทศ ชีวิตของเธอเปลี่ยนแปลงผ่านกระบวนการจากวัยรุ่นสู่ผู้ใหญ่เต็มตัวได้เผชิญกับประสบการณ์ในต่างประเทศแล้ว เธอกลับมาได้พบเจอกับสามี และแต่งงานกับสามี เธอมีลูกคนที่หลังจากแต่งงาน จึงทำให้ความต้องการเดินทางไปต่างประเทศของเธอสิ้นสุดลง ส่งต่อให้กับสามีเป็นผู้เดินทางแทนจนถึงปัจจุบัน

กระบวนการเปลี่ยนผ่านจากวัยรุ่นสู่ผู้ใหญ่จากการย้ายถิ่นข้ามชาติ เมื่อพิจารณาจาก 3 ช่วงของกระบวนการเปลี่ยนผ่าน ในช่วงแยกตัว คือการตัดสินใจเดินทางไปต่างประเทศของชาวบ้านสง่าง ช่วงแยกตัว คือช่วงของการใช้ชีวิตอยู่ในต่างประเทศแล้วโดยส่วนใหญ่เป้าหมายแรก คือการเดินทาง และพัฒนาต่อไปสู่การแต่งงานกับชาวต่างชาติ หรือเงื่อนไขอื่น ๆ การเผชิญกับประสบการณ์ที่ต้องบริหารจัดการเอง ทั้งค่าใช้จ่าย การใช้ชีวิตด้วยตนเองเพื่อให้ได้ผลตอบแทนที่หวังไว้มากที่สุด อย่างในกรณีของฟ้าที่ช่วงของการแยกตัวเห็นได้อย่างชัดเจนในการได้เผชิญกับประสบการณ์ที่ต้องรับผิดชอบทั้งตนเองและครอบครัว ดันรณหาช่องทางการทำมาหากิน แม้ว่าจะใช้ชีวิตในต่างประเทศ ภาษาอังกฤษไม่ใช่อุปสรรคในการทำงาน ฟ้าได้เรียนรู้ ผักผ่อน และใช้ภาษาอังกฤษได้อย่างคล่องแคล่วและรวดเร็ว จากนั้นจึงเข้าสู่ช่วงการรวมตัว คือกลับมายังถิ่นต้นทางอีกครั้ง จากเด็กวัยรุ่นก่อนเดินทางกลับมาอีกครั้งเธอกลายเป็นผู้ใหญ่อย่างเต็มตัวแล้ว แสดงให้เห็นว่าการเดินทางไปต่างประเทศนอกจากเป้าหมายทางเศรษฐกิจแล้วยังเป็นอีกหนึ่งกระบวนการที่สำคัญต่อการก้าวเข้าสู่ผู้ใหญ่

5.3 การย้ายถิ่นกับการผลิตซ้ำบทบาทเพศ

ความเป็นชายและความเป็นหญิงไม่ใช่สิ่งที่แตกต่างกันอย่างสิ้นเชิงและแยกจากกันโดยเด็ดขาด ไม่ใช่คุณลักษณะ/คุณสมบัติที่หยุดนิ่งตายตัวซึ่งแฝงฝังในร่างกาย (body) ของผู้คน แต่เป็นการประกอบสร้างขึ้นจากสังคม ผ่านปฏิสัมพันธ์ทางสังคมกับคนในสังคม และเปลี่ยนแปลงตามเงื่อนไขทางสังคมและวัฒนธรรมภายใต้บริบททางสังคมเฉพาะและในช่วงเวลาหนึ่งๆ (Connell & Messerschmidt, 2005) การทำความเข้าใจความเป็นหญิงและความเป็นชายภายใต้ปรากฏการณ์ย้ายถิ่นข้ามชาติ มีความเชื่อมโยงกับความคาดหวังของสังคมต่อบทบาทของผู้หญิงและผู้ชายที่แตกต่างกัน และการแบ่งงานระหว่างเพศชายและเพศหญิง (gender division of labor) ภายในครัวเรือน ซึ่งเป็นเงื่อนไขทางวัฒนธรรมที่ผูกโยงผู้หญิงกับความรับผิดชอบงานในบ้านและสมาชิกในครอบครัว ในขณะที่ให้ผู้ชายทำงานนอกบ้าน และหาเลี้ยงครอบครัว (กาญจนา แก้วเทพ และคณะ, 2541) การเป็นแม่และเป็นภรรยาที่ดี เป็นคนที่สมาชิกครอบครัวพึงพาได้ และเป็นผู้หญิงทำงาน (ที่ประสบความสำเร็จ) ด้วยในขณะเดียวกัน คือบทบาทหน้าที่ของผู้หญิงที่สังคมคาดหวัง และความคาดหวังนี้เชื่อมโยงกับการนิยามตนเองและต่อชีวิตผู้หญิงด้วย (นฤมล กล้าภูวกัน, 2556) การศึกษาผู้หญิงลาวที่ย้ายถิ่น พบว่าการตัดสินใจมาทำงานที่ไทย มีเงื่อนไขเชื่อมโยงกับการทำหน้าที่ของลูกสาวในการดูแลพ่อแม่ให้มีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดี นอกจากนี้ บทบาทหน้าที่ของแม่และภรรยาทำให้ผู้หญิงต้องทำทั้งการดูแลครอบครัว การหารายได้ และทำงานในไร่นาเคียงข้างผู้ชาย (วทณีย์นงา จงแก้ว, 2560) งานศึกษาของ Mills (1999) สะท้อนให้เห็นความเชื่อมโยงของบทบาทหน้าที่ผู้หญิงกับการย้ายถิ่นในบริบทครอบครัวและสังคมชนบทภาคตะวันออกเฉียงเหนือ การอบรมเลี้ยงดูและความคาดหวังต่อบทบาทหน้าที่ของลูกผู้หญิงที่ต้องดูแลพ่อแม่ และรับผิดชอบครอบครัว เมื่อผู้หญิงย้ายถิ่นออกจากบ้านถูกคาดหวังให้ส่งเงินกลับบ้านเป็นการตอบแทนบุญคุณพ่อแม่ และสนับสนุนครอบครัว ส่วนลูกชายแม้จะถูกคาดหวังให้ส่งเงินกลับ แต่ลูกชายสามารถตอบแทนบุญคุณพ่อแม่ผ่านการบวช ในขณะที่ลูกสาวไม่สามารถบวชได้ จึงต้องทดแทนบุญคุณพ่อแม่ โดยการดูแลท่านให้มีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดี แรงจูงใจและประสบการณ์ของผู้หญิงบ้านสว่างหลายคน ทำให้เห็นว่าการย้ายถิ่นข้ามชาติเกิดเชื่อมโยงกับบทบาทหน้าที่ของผู้หญิงในการดูแลครอบครัว และการช่วยเหลือให้พ่อแม่มีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดี สามารถสะท้อนภาพความเป็นหญิงได้ ในกรณีของแม่พิต หญิงวัย 50 ปี ที่มีประสบการณ์เดินทางไปทำงานที่ไต้หวัน 2 สัญญา รวมระยะเวลา 5 ปี

หลังแต่งงานแม่พิตออกจากบ้านเกิดในจังหวัดสุรินทร์ เพื่อหนีจากปัญหาความแห้งแล้งมาอยู่กับสามีที่บ้านสว่าง ที่มีความอุดมสมบูรณ์และมีโอกาสในการทำมาหากินที่ดีกว่า การมาใช้ชีวิตอยู่ที่บ้านของสามี ซึ่งไม่ใช่วิถีของชาวอีสานที่เมื่อแต่งงานแล้วต้องย้ายเข้าบ้านของฝ่ายหญิง แม่พิตจึงต้องมีความกระตือรือร้นต่อการทำมาหากินและดูแลครอบครัวเป็นอย่างดี ประมาณปี พ.ศ. 2540 การย้ายถิ่นเพื่อทำงานในต่างประเทศของชาวบ้านสว่างกำลังได้รับ

ความนิยม มีชาวบ้านจำนวนมากไปทำงานที่ไต้หวันและประสบความสำเร็จ สามารถส่งเงินกลับมาให้ครอบครัวมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น จึงเป็นอีกหนึ่งแรงผลักดันให้แม่พิตเริ่มคิดเรื่องการเดินทางไปต่างประเทศ โดยได้ชักชวนให้สามีไป จะได้มีชีวิตที่ดีเหมือนคนอื่น ๆ บ้าง แต่สามีไม่ไป ด้วยความกังวลของสามีทั้งในเรื่องของการเดินทาง และการทำงานในต่างประเทศที่ได้รับถ่ายทอดประสบการณ์ที่ไม่ดี ไม่ว่าจะเป็นการทำงานหนัก นายจ้างไม่จ่ายเงินเดือน หรือถูกนายหน้าหลอกลวง แต่สำหรับแม่พิตแล้วความกังวลเหล่านั้นกลับไม่เป็นอุปสรรคต่อการตัดสินใจไป มีเพียงเป้าหมายที่สำคัญคือการหาเลี้ยงครอบครัวให้ได้ดีที่สุด แม่พิตจึงตัดสินใจไปเอง “...บอกให้แฟนไป ไม่ไปสักทีเลยไปเองซะเลย...” (พิต, การสื่อสารส่วนบุคคล, 2563) เนื่องจากความเป็นอยู่ของครอบครัวสามีและครอบครัวของแม่พิตที่จังหวัดสุรินทร์ยังลำบากต้องพึ่งพิงเกษตรกรรมที่มีรายได้ไม่แน่นอน แม่พิตจึงตัดสินใจเดินทางไปไต้หวันเอง ในสัญญาแรกได้ทำงานในโรงงานได้รับค่าตอบแทนเดือนละ 30,000 บาท แม่พิตส่งกลับมาที่บ้านเกือบทั้งหมด แบ่งไว้ใช้ที่ไต้หวันเพียงเดือนละ 1,000 - 2,000 บาท เท่านั้น การทำงานผ่านไปอย่างราบรื่นตลอด 3 ปีของอายุสัญญา แม่พิตสามารถปรับตัวในการทำงานในโรงงานอุตสาหกรรมเป็นอย่างดี เพราะมีประสบการณ์ทำงานในสายพานการผลิตในโรงงานตั้งแต่ช่วงวัยรุ่น

“...เราทำงานในไลน์(ฝ่ายผลิต)เหมือนทำในไทยเนอะ ทำได้ไม่ยาก ภาษาก็ภาษามือไปก่อน อากาศก็ไม่หนาวเท่าไต้หวันได้สบายเลย วันหยุดออกไปเที่ยวกับเพื่อน ซื้อเสื้อผ้าอย่างตืออย่างถูกเนอะ เราส่งกลับบ้านทั้งปู้ย่าที่อุดร ทั้งหลานที่สุรินทร์ด้วย...” (พิต, การสื่อสารส่วนบุคคล, 2563)

นอกจากการส่งเงินกลับเพื่อดูแลครอบครัวที่บ้านสว่างในฐานะที่เป็นแม่และเป็นภรรยา แม่พิตยังส่งเงินให้พ่อแม่ที่บ้านเกิดในจังหวัดสุรินทร์ในฐานะของลูกสาว ช่วงเวลาที่ทำงานที่ไต้หวันส่งเงินกลับบ้านทุกเดือน โดยส่งเงินให้แม่สามีที่จังหวัดอุดรธานีประมาณเดือนละ 10,000 บาท (รวมส่วนของการใช้หนี้ให้บริษัทนายหน้าแรงงาน) และส่งเงินให้พ่อแม่และแม่ที่จังหวัดสุรินทร์ประมาณเดือนละ 5,000 บาท ส่วนที่เหลือแม่พิตเก็บออมไว้ในบัญชีส่วนตัว หากพิจารณาตามบทบาทของผู้หญิงในสังคม แม่พิตอาจจะเป็นผู้หญิงที่ไม่ได้เป็นไปตามความคาดหวังของสังคมที่จะต้องทำงานอยู่เฉพาะในพื้นที่บ้าน หรือการไม่เดินทางไกลจากบ้านเพื่อออกไปทำงานหาเลี้ยงดูครอบครัว แต่เมื่อพิจารณาบทบาทของลูกสาว และแม่ของลูก พิตสามารถทำหน้าที่เหล่านั้นได้เป็นอย่างดี และสามารถทำตามบทบาทของลูกสาวในการดูแลเกื้อหนุนพ่อแม่ เป็นหน้าที่ของลูกสาวในสังคมภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่ต้องอยู่ดูแลพ่อแม่ แม่พิตยังคงทำหน้าที่ของลูกสาวที่ส่งเงินกลับบ้านให้พ่อแม่ทุกเดือน นอกจากนี้การเป็นแม่ที่ดีของลูก แม่พิตสามารถส่งเงินมาให้กับพ่อแม่ของสามีได้ใช้จ่ายให้กับลูกของเธอได้อย่างเพียงพอในทุก ๆ เดือน และมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นได้ ซึ่งแม่พิตสามารถทำตามบทบาททั้งสองได้เป็นอย่างดีผ่านประสบการณ์ย้ายถิ่นข้ามชาติ

การย้ายถิ่นข้ามชาติ ไม่เพียงแต่ทำให้ผู้หญิงสามารถทำหน้าที่ซึ่งถูกคาดหวังจากสังคม หากแต่เป็นช่องทางสำหรับผู้ชายในการหารายได้สู่ครอบครัว ซึ่งเป็นความรับผิดชอบและบทบาทหน้าที่สำคัญที่สะท้อนถึงความเป็นชายที่สังคมกำหนด นั่นคือการเป็นผู้หาเลี้ยงครอบครัว (provider/breadwinner) (Lapanun, 2019; Thompson, 2018) งานศึกษาของพรพรรณ ปลั่งศรีเจริญสุข (2551) ในชุมชนภาคเหนือที่มีผู้หญิงย้ายถิ่นออกไปทำงานค้าประเวณี และส่งเงินกลับบ้าน ทำให้ผู้ชายในชุมชนรู้สึกกดดันที่ไม่สามารถทำหน้าที่หารายได้ให้แก่ครอบครัว ในบริบทนี้ ความเป็นชายถูกท้าทายทำให้ผู้ชายในหมู่บ้านเลือกช่องทางการเดินทางไปต่างประเทศ เพื่อหารายได้สนับสนุนครอบครัว ซึ่งทำให้ผู้ชายมีความภาคภูมิใจที่สามารถรับผิดชอบครอบครัว การศึกษาดังกล่าวชี้ให้เห็นว่าการไปทำงานในต่างประเทศไม่เพียงแต่สร้างรายได้เท่านั้น แต่ยังเป็นช่องทางในการผลิตสร้างความเป็นชาย

กรณีของพ่อปราบ ชายวัย 74 ปี เคยเดินทางไปทำงานที่ประเทศซาอุดีอาระเบีย เริ่มเดินทางตั้งแต่ปี พ.ศ. 2524 ภายใต้การจ้างงาน 3 สัญญา รวมระยะเวลาราว 12 ปี ลักษณะการเดินทางไปทำงานและกลับมาพักที่ไทย ปัจจุบันพ่อปราบเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในงานภาคประชาชนของชุมชน ทำงานในกองทุนสวัสดิการตำบล และงานอาสาสมัครต่าง ๆ ในชุมชน พ่อปราบเป็นชาวกรุงเทพมหานคร และเดินทางมาทำงานที่อุดรธานี และสุดท้ายได้แต่งงานกับหญิงสาวชาวบ้านสว่าง เมื่อหนุ่มสาวกรุงมาเป็นเขยในหมู่บ้าน ทำให้ต้องเรียนรู้วัฒนธรรมและการใช้ชีวิตในชนบท ต้องทำการเกษตรเพื่อหาเลี้ยงครอบครัวทั้งทำนา ทำไร่ แต่เป็นสิ่งที่ไม่ใช่แนวทางที่ปราบถนัดในการประกอบอาชีพเพื่อเลี้ยงดูครอบครัว “...บอกตามตรงทำไร่ทำนามันไม่ใช่แนวของพ่อ ลองแล้วทำแล้วมันบ่คือ ตอนนั้นมีลูกแล้วจะมาทำไร่ทำนามันบ่พอกินกัน ต้องหาแนวอื่น พ่อตากก็เลยออกรถให้มาวิ่งรถในบ้านเรามันถึงได้ได้...” (ปราบ, การสื่อสารส่วนบุคคล, 2563)

จากนั้นจึงเริ่มการรับจ้างขับรถสองแถว เนื่องจากบ้านสว่างในขณะนั้นยังไม่บริการรถรับจ้างเพื่ออำนวยความสะดวกให้ผู้คนเข้าไปทำธุระในอำเภอและในจังหวัดอุดรธานี กิจการนี้สร้างรายได้สามารถเลี้ยงดูครอบครัวได้ ทำให้เกิดคู่แข่งเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว และรายได้น้อยลง ในขณะเดียวกัน ประมาณปี พ.ศ. 2528 เริ่มมีกระแสของการย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศของคนในชุมชน มีเพื่อนบ้านเข้ามาชักชวนพ่อปราบไปทำงานต่างประเทศด้วยกันเนื่องจากได้รับค่าจ้างสูง ในช่วงเวลานั้นธุรกิจรถสองแถวตกต่ำ และมีลูกสาวคนแรกที่ต้องเลี้ยงดูทำให้ค่าใช้จ่ายเพิ่ม พ่อปราบตัดสินใจไปทำงานที่ประเทศซาอุดีอาระเบีย

“...พอรถมันวิ่งน้อยลง มีหลายเจ้าด้วย มีหมู่บ้านชวนไป ก็เลยลองไปดูมันเสียหายอะไร ตอนนั้นบริษัทเค้าออกให้ทุกอย่าง จะหักจากค่าจ้างเราเนอะ แม่บ้านตอนนั้นยังมีกำลังช่วยกันทำงานได้ ก็เลยลองไป...” (ปราบ, การสื่อสารส่วนบุคคล, 2563)

ด้วยพื้นฐานการศึกษาระดับ มศ. 5 หรือเทียบเท่ากับระดับมัธยมศึกษาตอนปลายในปัจจุบัน ซึ่งถือว่าได้รับการศึกษาที่ดีกว่าคนในรุ่นวัยเดียวกัน ทำให้พ่อปราบสามารถสื่อสารภาษาอังกฤษได้ในระดับพื้นฐาน จึงทำให้ได้รับเลือกเป็นตัวแทนในการสื่อสารกับนายจ้าง สามารถดูแลคนงานชาวไทยได้เป็นอย่างดี ได้ต่อสัญญาอย่างต่อเนื่องรวมเวลา 12 ปี การทำงานในต่างประเทศทำให้พ่อปราบมีรายได้ และส่งเงินให้ครอบครัวที่บ้านสว่าง สามารถสร้างความมั่นคงให้แก่ครอบครัวได้ ซึ่งถือเป็นความรับผิดชอบของผู้ชายในฐานะของหัวหน้าครอบครัวที่ได้พยายามหาช่องทางทำมาหากิน พิสูจน์ตัวตนในฐานะของพ่อและสามีที่ต้องดูแลครอบครัวให้ดีที่สุด

กรณีศึกษาข้างต้นทำให้เห็นว่าการย้ายถิ่นข้ามชาติยังเป็นการประกอบสร้างบทบาทของผู้หญิงและผู้ชายของชาวบ้านสว่าง การส่งเงินกลับมาให้ครอบครัวในถิ่นต้นทางเป็นการผลิตซ้ำบทบาทของผู้หญิงและชาย ในฐานะแม่และพ่อที่ต้องดูแลครอบครัว ให้มีความเป็นอยู่ที่ดี มีทรัพยากรเพียงพอในการดำเนินชีวิต ถือเป็นความรับผิดชอบและบทบาทหน้าที่สำคัญที่สะท้อนถึงความเป็นชาย แสดงถึงศักดิ์ศรีของผู้ชายที่สามารถเลี้ยงดูครอบครัวได้ ในขณะเดียวกัน ผู้หญิงบรรลุลความคาดหวังของสังคม ในการทำหน้าที่ในการดูแลครอบครัว การตอบแทนบุญคุณพ่อแม่ตามบทบาทของลูกสาว ซึ่งการทำหน้าที่เหล่านี้เกิดขึ้นผ่านการเดินทางไปต่างประเทศ บทบาทต่าง ๆ ที่ผู้ย้ายถิ่นทั้งหญิงและชายได้ปฏิบัติตามความคาดหวังของสังคมเป็นการสะท้อนความเป็นหญิงและความเป็นชาย ในบริบทนี้กล่าวได้ว่าการย้ายถิ่นข้ามชาติส่งผลต่อการผลิตซ้ำบทบาทเพศหญิงและชายในชุมชน ซึ่งทำให้คนในชุมชนเรียนรู้บทบาทดังกล่าว และเป็นแบบอย่างให้แก่เยาวชนในหมู่บ้านที่ตอกย้ำความสำเร็จของการย้ายถิ่นข้ามชาติ จนกลายเป็น “วัฒนธรรมการย้ายถิ่น”

5.4 การย้ายถิ่นกับความอิสระ

ความอิสระและความทันสมัยในการใช้ชีวิตเมื่ออยู่ในต่างประเทศเป็นประสบการณ์ที่ผู้ย้ายถิ่นให้คุณค่า และมองว่าเป็นประสบการณ์ที่หาไม่ได้ในถิ่นบ้านเกิด การทำงานและอาศัยในสังคมปลายทางที่มีความแตกต่างทั้งวัฒนธรรม สภาพอากาศ และภาษา เมื่อจะต้องปรับตัว แต่ก็ได้เรียนรู้สิ่งใหม่ๆ ที่ต่างไปจากวัฒนธรรมและวิถีชีวิตในบ้านเกิด นอกจากนี้โดยเปรียบเทียบแล้วประเทศปลายทางของการย้ายถิ่น มักมีเศรษฐกิจ การพัฒนา และมีความทันสมัยมากกว่า มาตุภูมิของผู้ย้ายถิ่น ความแตกต่างเหล่านี้รวมทั้งประสบการณ์ของผู้ย้ายถิ่นที่ถูกถ่ายทอดสู่คนในบ้านเกิดเป็นแรงกระตุ้นให้เกิดวัฒนธรรมการย้ายถิ่นข้ามชาติ

ความอิสระในการใช้ชีวิตที่ปราศจากการควบคุมของคนในครอบครัว ทั้งพ่อแม่ ภรรยา และสามี มีงานศึกษาผู้หญิงจีนที่ย้ายถิ่นเข้าไปทำงานในเมือง พบว่าพวกเธอเลือกที่จะย้ายถิ่นเข้าไปทำงานในเมือง เพื่อหลีกเลี่ยงการบังคับควบคุมจากครอบครัว เช่น การกำกับพฤติกรรมในชีวิตประจำวัน การกำหนด/บังคับให้แต่งงาน รวมทั้งการรับผิดชอบทำงานบ้าน เมื่อพวกเธอ

ออกไปทำงานที่อื่นมีความอิสระในการใช้ชีวิตตามที่ต้องการ แม้ว่าจะยังคงรับผิดชอบครอบครัว โดยการส่งเงินกลับ การทำงานและใช้ชีวิตห่างไกลจากครอบครัว ผู้หญิงสามารถบริหารจัดการเงินด้วยตนเอง สามารถจัดสรรเงินไว้ใช้ส่วนตัวได้ อีกทั้งพวกเขายังไม่ต้องกลับมาทำงานบ้านหลังจากเลิกงานอีกด้วย (Lee, 1998) แรงงานชายให้ความสำคัญกับความอิสระในการใช้ชีวิตในถิ่นปลายทางเช่นเดียวกัน ในงานศึกษาการย้ายถิ่นของแรงงานชาย พบว่าชีวิตในต่างประเทศนอกจากทำงานแล้ว หลังเลิกงานพวกเขามักพบปะสังสรรค์กันในวันหยุดมีโอกาสดูหนังเที่ยวต่างเมือง เล่นการพนันในคาสิโนที่ถูกกฎหมาย รวมถึงการเที่ยวสถานบันเทิงต่าง ๆ ด้วย (สมพงศ์ อาษากิจ, 2561) ในชีวิตต่างประเทศที่ห่างไกลจากภรรยาและพ่อแม่ ทำให้แรงงานเหล่านี้ใช้ชีวิตอย่างอิสระ

การเล่าถึงประสบการณ์การย้ายถิ่นของชาวบ้านสว่างสะท้อนถึงทั้งความอิสระและความเหงาที่ต้องจากบ้านมาอาศัยในต่างถิ่น ความเหงาและความคิดถึงบ้านคลายไปเมื่อเริ่มปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมใหม่ ในขณะเดียวกันผู้ย้ายถิ่นเริ่มตระหนักถึงความอิสระในการใช้ชีวิตโดยล้าพั้งในต่างแดน เช่น แม่พิตเล่าว่าการมาทำงานที่ไต้หวัน เธอไม่ต้องทำงานบ้าน ไม่ต้องทำอาหาร ไม่ต้องซักผ้าและงานอื่นๆ เพื่อบริการสมาชิกในครอบครัว การใช้ชีวิตในห้องพักของโรงงานมีอาหารให้ทานฟรี 3 มื้อ มีพนักงานทำความสะอาดให้ มีบริการซักผ้าให้ฟรี อีกทั้งยังมีห้องพักที่มีเครื่องปรับอากาศ นอกจากนี้ในช่วงวันหยุดประจำสัปดาห์ มีโอกาสไปท่องเที่ยวในเมืองกับเพื่อนฝูง ซื้อมือถือและของใช้ในย่านธุรกิจที่ทันสมัยของไต้หวัน และยังได้ส่งกลับมาให้ครอบครัวที่ไทยได้ใช้อีกด้วย

“...ทำงานอย่างสบายเลย ไปทำงานคือไปจริง ๆ ตื่นเข้ามาทำงาน เย็นไปนอนห้องแอร์ ตื่นมาอีกก็ไปทำงานแค่นั้น ข้าวก็ไม่ต้องหุง ปกติวาดอะไรแทบจะไม่ต้องทำเลย ถ้าอยู่บ้านนะเลิกงานมากก็ต้องมาทำเรื่องพวกนี้อีก เหนื่อยอีกเท่านั้นเลย...” (พิต, การสื่อสารส่วนบุคคล, 2563)

ส่วนรินทร์ชายวัย 38 ปีที่มีประสบการณ์ย้ายถิ่นไปทำงานที่เกาหลีใต้ถึง 10 ปี รินทร์ยังไม่มีภรรยา แต่พ่อและแมียังคงพึ่งรายได้จากรินทร์ทั้งในการใช้จ่ายในชีวิตประจำวันและการใช้หนี้สิน รินทร์ให้ข้อมูลว่าการได้ไปต่างประเทศเหมือนการรับอิสรภาพ สามารถดูแลจัดการรายได้เอง สามารถแบ่งเงินมาใช้ส่วนตัวได้บ้าง ใช้เงินไปเที่ยวในช่วงวันหยุดกับเพื่อนร่วมงานคนไทยด้วยกัน ไปต่างเมืองด้วยกัน บางทีไปเที่ยวสถานบันเทิงและเล่นการพนันบ้าง “...วันหยุดก็มีไปเที่ยวบ้าง ไปกับเพื่อนคนไทยนี่แหละ ก็ไปเที่ยวไปกินกันนะอะ มันมีหมดแหละทั้งเล่นทั้งอะไร แต่เราใช้เงินโอทีที่ได้ 5,000 - 6,000 บาท เก็บไว้ใช้ที่นี่...” (รินทร์, การสื่อสารส่วนบุคคล, 2563) แต่รินทร์ส่งเงินกลับบ้านทุกเดือนเพราะรู้ว่าพ่อแม่เพียงรายได้จากตนเท่านั้น นอกจากนี้รินทร์เก็บบางส่วนเป็นเงินไว้ใช้ในคราวจำเป็น ที่เหลือเก็บเป็นเงินออม ความอิสระในการบริหาร

จัดการรายได้และการใช้ชีวิตเช่นที่รินทร์มีประสบการณ์ พบในเรื่องราวชีวิตของแรงงานข้ามชาติ ชาวบ้านสว่างหลายคน

สำหรับฟ้าที่ย้ายถิ่นไปอยู่กับพ่อแม่ และเรียนภาษาที่แคนาดา ต่อมาทำงาน แต่งงาน และตัดสินใจใช้ชีวิตกับสามีที่ประเทศแคนาดา ฟ้าเล่าถึงความอิสระในการใช้ชีวิตในต่างประเทศ ที่ไม่อาจพบเจอได้ถ้ายังคงทำงานหรือเรียนต่อในระดับอุดมศึกษาในประเทศไทย เธอแต่งงาน ในวัย 21 ปี หากเทียบกับการใช้ชีวิตในประเทศยังคงอยู่ในวัยเรียน ตั้งแต่เริ่มทำงาน จนกระทั่ง แต่งงาน การใช้ชีวิตในต่างแดนฟ้ามีอิสระในการตัดสินใจเรื่องต่าง ๆ ในชีวิตส่วนตัวและการงาน ปัจจุบันฟ้ามีทรัพย์สินทั้งบ้าน รถยนต์ ของใช้แบรนด์เนมจากการทำงานในแคนาดา ฟ้าเห็น ความแตกต่างของความอิสระของการใช้ชีวิตในสังคมตะวันตกและในถิ่นบ้านเกิด ความอิสระ ทำให้เธอสามารถสร้างครอบครัวที่มั่นคง และสามารถสนับสนุนให้พ่อแม่มีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดี ซึ่งเป็นการทำหน้าที่ลูกกตัญญู ฟ้าให้ข้อมูลว่าหากยังใช้ชีวิตในประเทศไทยยังนึกภาพการทำงาน ที่สร้างรายได้ให้กับครอบครัวได้จำนวนมากไม่ออก หากเธอจบการศึกษาเพียงระดับมัธยมศึกษา ตอนปลาย

“... พี่บอกก่อนว่าฟ้าไม่ใช่เมียฝรั่งอย่างที่คนทั่วไปว่ากันนะ ชีวิตที่สุขสบาย ของฟ้าทำงานนะกับแฟน ทำมาด้วยกันจนมีวันนี้ มีบ้านมีรถ มีเงินซื้อเสื้อผ้า ซื้อกระเป๋า มีบ้านให้พ่อกับแม่ที่ไทย ชีวิตมันก็ไม่ได้ง่ายขนาดนั้นกว่าจะ ผ่านจุดนั้นมาได้นะ แต่จะว่าชีวิตเมืองนอกเนี่ยมันอิสระ เราจะทำอะไรก็ได้ ขอแค่มีงานมีเงิน ไม่เหมือนบ้านเราจะทำอะไรไม่ถูกต้อง เดียวก็มีคนพูด เรื่องเราแล้ว ...” (ฟ้า, การสื่อสารส่วนบุคคล, 2563)

จากเรื่องราวของรินทร์ และฟ้า กล่าวได้ว่า “ความอิสระ” มีความหมายที่หลากหลาย และสัมพันธ์กับเงื่อนไขชีวิตของผู้ย้ายถิ่นแต่ละคน แต่ไม่ว่าจะถูกนิยามความหมายอย่างไร ความอิสระเป็นประสบการณ์ที่ผู้ย้ายถิ่นให้ความสำคัญ และเป็นเงื่อนไขหนึ่งที่ทำให้ “วัฒนธรรม การย้ายถิ่น (ข้ามชาติ)” ดำรงอยู่อย่างต่อเนื่องในบ้านสว่าง

6. สรุปผลศึกษาและอภิปรายผล

วัฒนธรรมการย้ายถิ่น ส่งผลต่อระบบคุณค่าเกี่ยวกับการย้ายถิ่นข้ามชาติในบ้านสว่าง ทำให้การย้ายถิ่นข้ามชาติ กลายเป็นแบบแผนการดำเนินชีวิตที่คนในชุมชนมองว่าเป็นทางเลือก ที่สามารถสร้างความมั่นคงในชีวิต ดังนั้นแม้ว่าการเดินทางไปทำงานต่างประเทศจะมีอุปสรรค มีค่าใช้จ่ายสูง ไม่บรรลุป้าหมายในการสร้างรายได้ และสร้างความมั่นคงในชีวิต แต่หลายคนที่ ไม่ประสบความสำเร็จยังคงมองว่าการย้ายถิ่นข้ามชาติและหางานทำในต่างแดนยังเป็นทางเลือก ในการดำเนินชีวิต ทำให้เกิดการย้ายถิ่นอย่างต่อเนื่อง เป้าหมายการย้ายถิ่นในครั้งแรกมักเพื่อ

ตอบสนองความต้องการทางเศรษฐกิจ ส่วนการเดินทางในครั้งต่อมา มักมีประเด็นที่นอกเหนือจากเรื่องรายได้ เช่น ประสบการณ์ในต่างแดนและความอิสระซึ่งไม่สามารถหาได้ในบ้านเกิด นอกจากนี้การย้ายถิ่นข้ามชาติยังสัมพันธ์กับกระบวนการเปลี่ยนผ่านจากวัยรุ่นสู่ความเป็นผู้ใหญ่ การวิเคราะห์การย้ายถิ่นข้ามชาติผ่านมุมมองเพศภาวะทำให้เห็นว่าการย้ายถิ่นทำให้เกิดการผลิตซ้ำบทบาททางเพศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการทำบทบาทหน้าที่ของผู้หญิงและผู้ชายที่สังคมคาดหวังในฐานะลูกสาวที่ต้องดูแลพ่อแม่ ในฐานะแม่ที่ต้องสนับสนุนและดูแลลูก และในฐานะสามีและพ่อที่ต้องเลี้ยงดูครอบครัว ประเด็นเหล่านี้สะท้อนถึงเงื่อนไขที่ส่งผลต่อการก่อเกิดและการดำรงอยู่อย่างต่อเนื่องของ “วัฒนธรรมการย้ายถิ่น” ในอีกแง่หนึ่งการศึกษา “วัฒนธรรมการย้ายถิ่น” มีคุณูปการต่อการพิจารณากรอบคิดในการศึกษาการย้ายถิ่น กล่าวคือ การวิเคราะห์ที่ให้ความสำคัญเฉพาะปัจจัยเชิงมหภาค ที่สามารถวัดและหาความสัมพันธ์ด้วยวิธีทางสถิติได้ มีข้อจำกัดในการอธิบายปรากฏการณ์การย้ายถิ่น บทความนี้ต่อยอดย้ำความจำเป็นและความสำคัญของการขยายกรอบการวิเคราะห์สู่เงื่อนไขในเชิงอัตวิสัย เช่น ประสบการณ์ ความคิด ความปรารถนา การให้ความหมาย และการรับรู้ ทั้งในระดับปัจเจกและเงื่อนไขที่แฝงฝังในสถาบันทางสังคม ที่ส่งผลทั้งในแง่การกระตุ้น ผลักดันให้เกิดการย้ายถิ่น และทำให้การย้ายถิ่นเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง

เอกสารอ้างอิง/References

- กรมการจัดหางาน. (2560). *ยุทธศาสตร์การบริหารจัดส่งคนหางานไปทำงานในต่างประเทศ พ.ศ. 2560 - 2564*. กรมการจัดหางาน กองบริหารแรงงานไทยไปต่างประเทศ.
- กรมพัฒนาชุมชน. (2562). ข้อมูลความจำเป็นพื้นฐาน (จปฐ.). <http://ebmn.cdd.go.th/#/jpt/report>
- กาญจนา แก้วเทพ, ธเนศ วงศ์ยานนาวา, จัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์, สุชาติ เศรษฐมาลินี, และ อวยพร พานิช. (2541). *สตรีศึกษา 1: โครงการหนังสือเล่ม "ผู้หญิงกับประเด็นต่าง ๆ"*. สำนักงานปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี.
- ดวงฤทัย สังข์ทอง. (2555). บทบาทของรัฐทุน แรงงานในกระแสโลกาภิวัตน์: กรณีศึกษาบันทึกความเข้าใจด้านแรงงานระหว่างเกาหลีใต้กับไทย. *วารสารร่วมพฤษภา*, 30(2), 79-96.
- ดรรชนี เมตตาริกานนท์. (2549). การแต่งงานข้ามวัฒนธรรม: ไทยกับ "ฝรั่ง" ในประวัติศาสตร์สังคมสยาม. *วารสารศิลปวัฒนธรรม*, 27(5), 78-92.
- ดุษฎี आयวัฒน์, สุกัญญา เอ็มอัมมรรณ, และ อภิศักดิ์ ธีระวิสิษฐ์. (2553). วิถีชีวิตแรงงานไทยในไต้หวัน: การศึกษาในถิ่นปลายทาง. *วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์*, 27(1), 1-28.
- นฤพนธ์ ดั้ววิเศษ. (ม.ป.ป.). *คำศัพท์ทางมานุษยวิทยา: พิธีกรรมเปลี่ยนผ่าน (Rite of Passage)*. สืบค้นเมื่อวันที่ 2 กันยายน 2563, จาก <https://www.sac.or.th/databases/anthropology-concepts/glossary/130>.
- นฤมล กล้าทุกัน. (2556). สู่เมืองใหญ่: ปัจจัยในการย้ายถิ่นและการปรับตัวของแรงงานหญิงนวนคร. *วารสารสงขลานครินทร์ (ฉบับสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์)*, 21(2), 99- 132.
- ปรีชา อธิวารี. (2540). *บทบาทนักการศึกษาต่อธุรกิจการจัดส่งแรงงานไทยไปต่างประเทศ: ศึกษาเฉพาะกรณี จังหวัดอุดรธานี* [สารนิพนธ์สังคมสงเคราะห์ศาสตรมหาบัณฑิต]. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ปิยพงศ์ บุญกว้าง. (2558). *ความมั่นคงของครัวเรือนของแรงงานย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศในภาคอีสาน* [วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต]. มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- พรรณภัทร ปลั่งศรีเจริญสุข. (2551). *อัตลักษณ์ของแรงงานข้ามชาติคืนถิ่นกับการต่อรองการพัฒนาของชาวบ้านในจังหวัดลำปาง* [วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต]. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- วทณีย์นงา จงแก้ว. (2560). *แรงงานหญิงลาวในจังหวัดมุกดาหาร: การปรับตัว การต่อรองและความสัมพันธ์ข้ามแดน* [วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต]. มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- วิลาสินี อาริยะกิจโกศล. (2559). การย้ายถิ่นแบบไม่ปกติของหมอนวดหญิงแผนไทยในเกาหลีใต้. *วารสารนานาชาติ มหาวิทยาลัยขอนแก่น สาขามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์*, 6(3), 35-55.

- สมพงษ์ อาษากิจ. (2561). โครงสร้างความรู้รักในชีวิตและเรื่องเล่าของแรงงานชายอีสานคืนถิ่น 3 รุ่นอายุ. *วารสารรัฐศาสตร์และรัฐประศาสนศาสตร์*, 9(2), 87-122.
- สำนักงานคณะกรรมการข้าราชการพลเรือน. (2540.) *วิวัฒนาการของสำนักงาน ก.พ. พ.ศ.2471 - 2540. สำนักงานคณะกรรมการข้าราชการพลเรือน.*
- สุวิทย์ ธีรศาศวัต และคณะ. (2558). *ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจและการเงินอีสาน. ธนาคารแห่งประเทศไทย สำนักงานภาคตะวันออกเฉียงเหนือ.*
- อนุสรณ์ อุณโณ. (2539). *การวิเคราะห์ชาติพันธุ์จากด้วยทฤษฎีมานุษยวิทยาสัญลักษณ์* [วิทยานิพนธ์ปริญญาดุษฎีบัณฑิต]. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- Carling, J., & Collins, F. (2018). "Aspiration, Desire and Drivers of Migration." *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 44(6), 909-926.
<https://doi.org/10.1080/1369183X.2017.1384134>
- Cohen, E. (2003). Transnational Marriage in Thailand: The Dynamics of Extreme Heterogamy. In Bauer, T. G., & McKercher, B. (Eds.). *Sex and Tourism: Journeys of Romance, Love, and Lust* (pp. 57-81). Haworth.
- Connell, R. W., & Masserschmidt, J. W. (2005). Hegemonic Masculinity: Rethinking the Concept. *Gender and Society*, 19(6), 829-859.
- Dalgas, K. M. (2015). Becoming Independent through Au Pairs Migration: Self-making and Social Re-positioning among Young Filipinas in Denmark. *Global Studies in Culture and Power*, 22(3), 333-346.
- De Haas, H. (2007). *The impact of international migration on social and economic development in Moroccan sending regions: a review of the empirical literature.* IMI working paper 3. International Migration Institute, University of Oxford.
- Gennep, A. (1960). *The Rites of Passage* (M. B. Vizedom & G. L. Caffee, Trans.). Routledge and Kegan Paul.
- Horvath, I. (2008). The culture of migration of rural Romanian youth. *Journal of ethnic and migration studies*, 34(5), 771-786.
<https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13691830802106036>
- Kaewwongyai, L., Lapanun, P., & Suppatkul, P. (2021). "Desire" and International Migration of Isan Villagers. *Journal of Mekong Societies*, 17(2), 140-160.
- Kandel, W., & Massey, D. S. (2002). The culture of Mexican migration: A theoretical and empirical analysis. *Social forces*, 80(3), 981-1004.

- Lapanun, P. (2019). *Love, money and obligation: transnational marriage in a Northeastern Thai village*. NUS Press.
- Lee, C. K. (1998). *Gender and the South China miracle: Two worlds of factory women*. University of California Press.
- Massey, S. D. (1986). The Settlement Process Among Mexican Migrants to the United States. *American Sociological Review*, 51(5), 670-84.
www.jstor.org/stable/2095492.
- Mills, M. B. (1999). *Thai women in the global labor force: Consuming desires, contesting selves*. Rutgers University Press.
- Reichert, J. S. (1982). Social stratification in a Mexican sending community: The effect of migration to the United States. *Social Problems*, 29(1), 422-433.
- Singhanetra-Renard, A., & Prabhudhanitisam, N. (1992). Changing Socio-economic Roles of Thai Women and Their Migration. In S. Chant (Ed.). *Gender and Migration in Developing Countries* (pp. 154-173). Belhaven.
- Thompson, E. (2018). *Asian Smallholders in Comparative Perspective*. Amsterdam University Press.
- Timmerman, C., Hemmerichs, K., & De Clerck, H. (2014). The relevance of a “culture of migration” in understanding migration aspirations in contemporary Turkey. *Turkish Studies*, 15(3), 496-518.